

**Yengil sanoatni rivojlantirish agentligida davlat xaridlari
ustidan nazoratni tashkil etish bo'yicha
USLUBIY QO'LLANMA**

1. Umumiy qoidalar

1. Davlat xaridlari ustidan nazoratni tashkil etish bo'yicha uslubiy qo'llanma (*keyingi o'rinlarda - Uslubiy qo'llanma*) Yengil sanoatni rivojlantirish agentligida (*keyingi o'rinlarda - Agentlik*) Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati bo'yicha tarkibiy tuzulmani uslubiy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan.

2. **Uslubiy qo'llanmaning maqsadi** agentlikning Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati bo'yicha bosh mutaxassisi va Hisob palatasi vakili tomonidan davlat xaridlari ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida qo'llaniladigan va bajarish uchun tavsiya etiladigan metodlarni (usullarni), tartib-taomillarni belgilashdan iborat.

Zarur hollarda Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati bo'yicha bosh mutaxassisi tomonidan nazorat tadbirlarini o'tkazishga tegishli agentlikning maxsus buyrug'i (farmoyishi) asosida Ichki audit, Moliyalashtirish, Yengil sanoatni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'larni boshqarish va boshqa bo'limlarning mutaxassislari ham jalb etilishi mumkin.

3. Uslubiy qo'llanmada quyidagilar belgilangan:
davlat xaridlari ustidan nazorat qilish tushunchalari, vazifalari, predmeti va obyektlari;
davlat xaridlari ustidan nazoratni amalga oshirish uchun axborotning asosiy manbalari;
davlat xaridlarini nazorat qilish bosqichlari, yo'nalishlari va ularning mazmuni;
xaridlar uchun rejalashtirilayotgan xarajatlar zarurligini asoslashda **korrupsiyaviy xavf-xatarlarning oldini olishga** bo'lgan ehtiyojni hisobga olgan holda **xaridlar samaradorligini kompleks baholashning** mazmuni va tartibi;
davlat xaridlari ustidan nazorat qilish natijalaridan foydalanish va ularni amalga oshirish tartibi.

4. Uslubiy qo'llanmada qo'llanilgan asosiy tushunchalar O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 22-apreldagi O'RQ-684-son "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasida belgilangan tushunchalarga mos keladi.

2. Davlat xaridlarini normativ-huquqiy tartibga solish.

5. Quyidagilar davlat xaridlarini o'tkazish normalari va qoidalarini, ushbu jarayonga doir tartib-taomillar, muddatlar va talablarni belgilovchi asosiy hujjatlar hisoblanadi:

1) O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 22-aprelda qabul qilingan "Davlat xaridlari to'g'risida"gi 684-sonli Qonuni - davlat xaridlari sohasidagi umumiy prinsiplar va qoidalarni belgilovchi asosiy qonun.

2) O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 3-yanvardagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-son Qonuni - korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonun, shu jumladan davlat xaridlari sohasini ham qamrab oladi va tartibga soladi.

3) O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 5-iyundagi O'RQ-931-son "Manfaatlar to'qnashuvi to'g'risida"gi Qonuni - manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi qonun, shu jumladan davlat xaridlari sohasini ham qamrab oladi va tartibga soladi.

4) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-iyuldagi "Davlat xaridlari shaffofligini ta'minlash va samaradorligini oshirish doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5171-son qarori - davlat xaridlari va monitoring tizimiga dolzarb o'zgartirish va qo'shimchalarni o'z ichiga oladi.

5) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-dekabrda "Davlat xaridlari tizimini yanada takomillashtirish va davlat xaridlari jarayoniga tadbirkorlik subyektlarini keng jalb qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4544-son qarori - davlat xaridlari va monitoring tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim norma va qoidalarini o'z ichiga oladi.

6) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 20-maydagi "Davlat xaridlarini amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarni tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 276-son qarori - elektron xarid, hadli bitimlar va to'g'ridan-to'g'ri shartnomalarning tartib-taomillarini, turlarini va ularni o'tkazish mezonlarini hamda davlat xaridlari to'g'risidagi shartnomalarning yagona reestrini yuritish qoidalarini belgilaydi.

7) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-sentyabrdagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3953-son qarori - Qonun amal qilishi tatbiq etilmaydigan holatlarni, shu jumladan xarid komissiyalari tomonidan eng yaxshi takliflarni tanlab olish va favqulodda vaziyatlarda to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzishni o'z ichiga oladi.

8) "Maxsus axborot portali operatorining davlat xaridlarini tashkil etish hamda o'tkazish borasidagi faoliyati to'g'risida"gi 2018-yil 15-maydagi 186-son nizom - O'zbekistonda davlat xaridlarini tashkil etish va o'tkazishda ishtirok etadigan maxsus axborot portali operatorining ishlashi uchun qoidalar va talablarni belgilaydi.

9) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-iyuldagi "Investitsiyaviy va infratuzilmaviy loyihalarning loyihaoldi, davlat xaridiga doir tender bo'yicha xarid qilish hujjatlari va texnik topshiriqlar hamda shartnomalarni ekspertizadan o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-332-son qarori - investitsiya va infratuzilma loyihalarining loyihaoldi hujjatlarini, shuningdek, xarid hujjatlarini va davlat xaridiga texnik topshiriqni ishlab chiqish va ekspertizadan o'tkazishga oid yangi qoidalarini belgialydi.

10) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-iyuldagi "Raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini qisqartirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6019-son Farmoni O'zbekiston iqtisodiyotida raqobatni rivojlantirish va davlat ishtirokini qisqartirish bo'yicha keng qamrovli davlat dasturining bir qismi bo'lib, raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirishga qaratilgan.

11) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sanoat kooperatsiyasini yanada rivojlantirish va talab yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019-yil 1-maydagi PQ-4302-son Qarori. Ushbu qarorga muvofiq, davlat buyurtmachilari tomonidan import tovarlarni xarid qilish to'g'risidagi niyatlar davlat xaridlari maxsus axborot portaliga qo'yilishi kerak. Uch va undan ortiq mahalliy ishlab chiqaruvchilar mavjud bo'lgan taqdirda, davlat xaridlari mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'rtasida amalga oshirilishi mumkin.

12) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 26-yanvardagi "Davlat xaridlarini amalga oshirishda xarid qilish tartib-taomillarini tashkil etish jarayonlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda yanada takomillashtirish choralari

to'g'risida"gi 37-son qarorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda davlat xaridlari doirasida xarid qilish tartib-taomillarini tashkil etish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari tavsiflangan.

13) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 12-yanvar kunidagi "Elektron onlayn-auksion va tanlovlarni tashkil etish hamda o'tkazish tartibini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 18-son qarori bilan Davlat mulkini boshqarish agentligi huzuridagi "Elektron onlayn-auksionlarni tashkil etish markazi" DK tomonidan "E-auksion" elektron savdo maydonchasida elektron onlayn-auksionlar va tanlovlarni tashkil etish hamda o'tkazish tartibini belgilaydi.

14) O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 3-iyul kunidagi "Raqobat to'g'risida"gi O'RQ-850-sonli Qonuni raqobat sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga taalluqlidir. Tovar yoki moliya bozorlarida raqobatni cheklashi va raqobat yoki tabiiy monopoliya sharoitida iste'molchilarning huquqlarini kamsitishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarni nazorat qilish va oldini olishga qaratilgan.

15) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-iyuldagi "Davlat xaridlari shaffofligini ta'minlash va samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5171-son qarori bilan davlat xaridlari to'g'risidagi qonundan istisnolar - ayrim tashkilotlar faoliyatining strategik ahamiyati tufayli davlat xaridlari to'g'risidagi qonunning ta'siriga tushmasligi belgilangan.

3. Davlat xaridlari ustidan nazoratning mazmuni

6. Davlat xaridlarini nazorat va monitoring qilish Agentlikning Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati va Hisob palatasi vakili tomonidan amalga oshiriladigan komplaens nazoratining bir turi bo'lib, uning maqsadi xaridlarni rejalashtirishning asoslanganligi, xaridlarning amalga oshirilishi va samaradorligini baholash, xaridlar natijalarini tahlil qilish va baholash, xaridlarni amalga oshirish maqsadlariga erishish, shuningdek, davlat xaridlari sohasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsiyaviy xavflarning oldini olishdan iborat.

Agentlik ehtiyojlarini ta'minlash jarayonida byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar xarajatlarini, xaridlarni rejalashtirishning (Buyurtmaning) asoslilikini, shu jumladan xarid narxining asoslilikini, mazkur xaridlarni amalga oshirishning amalga oshirilishi va samaradorligini hisobga olgan holda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsiyaviy xavf-xatarlar darajasini baholash davlat xaridlarini nazorat qilishning yakuni bo'lishi kerak. Bunda kontraktlar shartlarining muddatlari, kontraktlar hajmi, narxi, xarid qilinayotgan tovarlar, ishlar, xizmatlar soni va sifati bo'yicha bajarilishi, shuningdek narxni shakllantirish tartibi va kontraktlarni boshqarish tizimining samaradorligi baholanishi lozim.

7. Davlat xaridlarini nazorat qilish vazifalari:

tuzilishi rejalashtirilayotgan, tuzilgan va bajarilgan shartnomalar bo'yicha xarid xarajatlarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi, asoslanganligi (shu jumladan, xaridlarni asoslashni rejalashtirish jarayoni va xaridlarga bo'lgan ehtiyojning asoslilikini tahlil qilish va baholash), o'z vaqtida amalga oshirilganligi, samaradorligi va natijadorligi to'g'risidagi ma'lumotlarni tekshirish, tahlil etish va baholash (bundan buyon xarid xarajatlari deb yuritiladi);

davlat xaridlari sohasidagi og'ishlar, qonunbuzarliklar va kamchiliklarni aniqlash, ularning sabablarini o'rganish hamda ularni bartaraf etish va shartnoma tizimini takomillashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqish.

Davlat xaridlarini nazorat qilish tahlil, tekshirish va baholash predmeti bo'lgan kontraktlarning har biriga nisbatan davlat xaridlari sohasidagi buyurtmachining faoliyatining barcha bosqichlarini, ya'ni: tovarlar (ishlar, xizmatlar) xaridlarini rejalashtirish bosqichini, xaridlarni amalga oshirish bosqichini, shu jumladan **davlat xaridlariga tanlov e'lon qilish bosqichida, tanlov takliflarini baholash yakunlanish bosqichida**, shuningdek kontraktni tuzish va bajarish bosqichlarida xaridlarni dastlabki nazorat qilishni qamrab olishi kerak.

Izoh:

**Asosiy
bosqichlar**

Davlat xaridlari bosqichlarining tavsifi

- 1-bosqich Buyurtmachi tomonidan byudjetning o'ziga xos xususiyatlari va mablag'larning kelib tushish vaqtini hisobga olgan holda bir yillik xaridlar rejasini tayyorlash.*
- 2-bosqich Buyurtmachi tomonidan davlat xaridlari rejasidagi har bir xarid uchun tender (tanlov) hujjatlarini ishlab chiqish, xarid qilish metodini tanlash.*
- 3-bosqich Tender e'lon qilish - tanlangan metodga qarab muayyan turdagi xaridni o'tkazish to'g'risidagi e'lon berish.*
- 4-bosqich E'lon qilishdan manfaatdor bo'lgan tadbirkorlar tomonidan tender (tanlov) taklifini tayyorlash va uni belgilangan tartibda savdolar tashkilotchisiga yetkazish.*
- 5-bosqich Buyurtmachi tomonidan tender (tanlov) takliflarini baholash va g'olibni aniqlash, belgilangan tartibda tegishli bayonnomalarni rasmiylashtirish.*
- 6-bosqich Buyurtmachi tomonidan tender (tanlov) g'olibiga shartnoma tuzishni taklif qilish.*
- 7-bosqich Shartnomaning bajarilish bosqichi.*
- 8-bosqich Buyurtmachi va yetkazib beruvchining shartnoma bajarilishi uchun hisob-kitoblari.*
- 9-bosqich Shartnomaning bajarilishi to'g'risida hisobot.*

8. Davlat xaridlari sohasidagi qonun hujjatlari talablariga muvofiq Yengil sanoatni rivojlantirish agentligining byudjet va byudjetdan tashqari mablag'laridan foydalanish jarayoni **davlat xaridlari ustidan nazorat** predmeti hisoblanadi.

9. Davlat xaridlari ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida agentlikning Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati vakolati doirasida quyidagilar tekshiriladi, tahlil qilinadi va baholanadi:

xaridlarni rejalashtirish bosqichidan boshlab byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larni tashkil etish va ulardan foydalanish jarayoni;

xarid qilish xarajatlarining qonuniyligi, o'z vaqtida amalga oshirilishi, asoslanganligi, maqsadga muvofiqligi;

byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan foydalanish samaradorligi va natijalari;

davlat xaridlari sohasida idoraviy nazorat tizimi;

davlat xaridlari sohasida buyurtmachi tomonidan amalga oshiriladigan nazorat tizimi.

10. Agentlikning o'zi va uning tarkibiy bo'linmalari **davlat xaridlarini nazorat** qilish obyektlari hisoblanadi.

Nazorat tadbirlari doirasida buyurtmachilarning faoliyati ham, ular tomonidan tuziladigan kontrakt xizmatlari va xaridlarni amalga oshirish bo'yicha komissiyalar, ular tomonidan jalb etiladigan ixtisoslashtirilgan tashkilotlar (mavjud bo'lsa), ekspertlar, ekspert tashkilotlari va elektron platformalar faoliyati ham, shuningdek, davlat xaridlari sohasida idoraviy nazorat

tizimining, buyurtmachi tomonidan amalga oshiriladigan davlat xaridlari sohasida nazorat tizimining ishi ham baholanadi.

4. Davlat xaridlarini nazorat qilish uchun axborot manbalari

11. Davlat xaridlari ustidan nazoratni amalga oshirishda quyidagi axborot manbalaridan foydalanish tavsiya etiladi:

1) davlat xaridlari to'g'risidagi qonun hujjatlari;

2) buyurtmachining ichki hujjatlari:

kontrakt xizmatini tashkil etish to'g'risidagi hujjat va u to'g'risidagi nizom yoki alohida tarkibiy bo'linma tashkil etmagan holda kontrakt xizmati funksiyalarini bajaruvchi buyurtmachi xodimlarining doimiy tarkibini tasdiqlovchi hujjat;

xaridlarni amalga oshirish bo'yicha komissiya (komissiyalar) ni tashkil etish va ularning ishini tartibga solish to'g'risidagi hujjat;

xaridlarni rejalashtirish, asoslash va amalga oshirish tartib-taomillarini tartibga soluvchi hujjat;

xaridlarning tasdiqlangan reja-jadvali;

tovarlar, ishlar, xizmatlarning ayrim turlariga nisbatan tasdiqlangan talablar (shu jumladan tovarlar, ishlar, xizmatlarning cheklangan narxlari) va (yoki) davlat organlari, davlat byudjetdan tashqari jamg'armalarini boshqarish organlari funksiyalarini ta'minlash uchun normativ xarajatlar;

buyurtmachi tomonidan davlat xaridlari sohasida nazoratni amalga oshirishni tartibga soluvchi hujjat;

davlat xaridlari sohasida nazorat o'tkazish maqsadlariga muvofiq boshqa hujjatlar va axborot;

3) davlat xaridlari sohasidagi axborot tizimlari, shu jumladan buyurtmachi tomonidan tasdiqlangan va davlat xaridlari sohasidagi axborot tizimlariga joylashtiriladigan hujjatlar.

4) elektron maydonchalar va ularda joylashtiriladigan axborot, shu jumladan elektron maydonchada akkreditatsiya qilingan elektron auksion ishtirokchilarining reestrlari;

5) buyurtmachilarning rasmiy saytlari va ularda joylashtiriladigan ma'lumotlar, shu jumladan rejalashtirilayotgan xaridlar to'g'risidagi ma'lumotlar;

6) tegishli nazorat va tekshiruvchi organlarining avvalgi tekshiruvlari natijalari, shu jumladan Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi, Hisob palatasi va boshqa nazorat organlari tomonidan o'tkazilgan tekshiruvlar natijalari;

7) huquqni muhofaza qiluvchi organlardan kontrakt tizimi to'g'risidagi qonun hujjatlarining aniqlangan buzilishlari to'g'risida olingan ma'lumotlar;

8) tovarlar, ishlar, xizmatlar va boshqalarni ishlab chiqaruvchi kompaniyalarning internet-saytlari.

Nazorat tadbirini o'tkazish davomida bir vaqtning o'zida nazorat predmeti va obyektiga bevosita aloqador bo'lgan bir nechta axborot manbalaridan foydalanilishi mumkin.

Bunda nazorat obyektida bo'lishi kerak bo'lgan quyidagi minimal hujjatlar to'plamini hisobga olish zarur, ***xaridni amalga oshirish bosqichiga qadar:***

kontrakt xizmatini tashkil etish to'g'risidagi hujjat va u to'g'risidagi nizom yoki alohida tarkibiy bo'linma tashkil etmagan holda kontrakt xizmati funksiyalarini bajaruvchi buyurtmachi xodimlarining doimiy tarkibini tasdiqlovchi hujjat;

xaridlarni amalga oshirish bo'yicha komissiyalarni (komissiyalarni) tashkil etish va ularning ishini tartibga solish to'g'risidagi hujjatlar;

buyurtmachi tomonidan davlat xaridlari sohasida nazoratni amalga oshirishni tartibga soluvchi hujjat;

xaridlar reja-jadvali, shu jumladan kontraktning boshlang'ich (maksimal) narxini, yagona yetkazib beruvchi (pudratchi, ijrochi) bilan tuziladigan kontrakt narxini, yetkazib beruvchini (pudratchini, ijrochini) aniqlash usulini, shu jumladan xarid qatnashchilariga qo'yiladigan qo'shimcha talablarni asoslash;

xarid qilinadigan tovarlar, ishlar, xizmatlarning ayrim turlariga qo'yiladigan talablar (shu jumladan tovarlar, ishlar, xizmatlarning cheklangan narxlari) va (yoki) funksiyalarni ta'minlash uchun normativ xarajatlar;

kontraktning boshlang'ich (maksimal) narxlari asoslanganligini tasdiqlovchi hujjatlar;

kontrakt tuzilgunga qadar (avvalgi hujjatlarga qo'shimcha ravishda):

xaridlarni amalga oshirish to'g'risidagi xabarnomalar, xaridlar to'g'risidagi hujjatlar, kontraktlar loyihalari, shu jumladan ularga o'zgartirishlar va tushuntirishlar;

yetkazib beruvchi (pudratchi, ijrochi) ning ajrimini bekor qilish to'g'risidagi qaror;

xaridlarni amalga oshirish davomida tuzilgan bayonnomalar, shu jumladan xarid ishtirokchilarini yetkazib beruvchini (pudratchini, ijrochini) aniqlashda ishtirok etishdan chetlashtirish yoki yetkazib beruvchini (pudratchini, ijrochini) aniqlash tartib-taomilining g'olibi bilan kontrakt tuzishni rad etish to'g'risidagi qarorlar;

tanlovda ishtirok etish uchun buyurtmanomalar, kotirovkalar so'rovi, takliflar so'rovi va (yoki) elektron hujjatlar shaklida berilgan bunday buyurtmanomalardan foydalanish imkoniyatini ochish uchun buyurtmanomalar solingan konvertlarni ochishning audioyozuvlari;

xarid ishtirokchilarining buyurtmanomalari;

xarid ishtirokchilaridan buyurtmalar ta'minoti kelib tushganligini tasdiqlovchi hujjatlar;

yagona yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) xaridning asoslanganligi;

mahsulot yetkazib beruvchini (pudratchini, ijrochini) tanlovsiz aniqlashning asosligi;

yagona yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) xarid amalga oshirilgan taqdirda yetkazib beruvchini (pudratchini, ijrochini) aniqlashning boshqa usullaridan, shuningdek kontrakt narxidan va kontraktning boshqa muhim shartlaridan foydalanish mumkin emasligini yoki maqsadga muvofiq emasligini asoslovchi hisobotlar;

kontraktlar bajarilishining ta'minoti kelib tushganligini tasdiqlovchi hujjatlar;

bajarilgan kontraktlar bo'yicha (avvalgi hujjatlarga qo'shimcha ravishda):

tuzilgan kontraktlar (shartnomalar) va ularga o'zgartirishlar;

bekor qilingan kontraktlar (shartnomalar);

insofsiz yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) neustoyka (penya, jarima) undirishni, insofsiz yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) kontrakt ijrosini ta'minlashni ushlab qolishni tasdiqlovchi hujjatlar;

tovarlar yetkazib berilganligini, ishlar bajarilganligini, xizmatlar ko'rsatilganligini va ulardan foydalanilganligini tasdiqlovchi hujjatlar;

tuzilgan kontraktlar shartlari o'zgartirilganligini va (yoki) bajarilmaganligini asoslovchi hujjatlar.

12. O'zbekistonda davlat xaridlari ustidan nazoratni amalga oshirish uchun hamma foydalanishi mumkin bo'lgan asosiy axborot manbalari:

O'zbekiston Respublikasi Davlat xaridlari maxsus axborot portali (**xarid.mf.uz**) - Moliya va iqtisodiyot vazirligining portali davlat xaridlari bo'yicha barcha axborotni birlashtiradi va tashqi elektron tizimlar bilan elektron hamkorlikni ta'minlaydi.

Davlat xaridlari elektron tizimi (**xarid.uzex.uz**) - davlat xaridlarining barcha turlari birlashtirilgan hamda tovarlar va xizmatlarning yagona milliy tasniflagichi joriy etilgan portal. Portalda shikoyatlarni ko'rib chiqish bo'yicha komissiya bayonnomalari va qarorlari, davlat

xaridlarida tovarlar va xizmatlarning yagona tasniflagichi hamda davlat xaridlari ishtirokchilari reytingi mavjud.

O'zbekiston Respublika tovar-xomashyo birjasi tomonidan davlat xaridlari bo'yicha elektron tanlov va tenderlar o'tkazish hamda tadbirkorlik subyektlarini ushbu jarayonga yanada faol jalb etish maqsadida ishga tushirilgan ixtisoslashtirilgan xaridlar portali (**etender.uzex.uz**). Yetkazib beruvchilar takliflarini baholash avtomatik ravishda oldindan belgilangan mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi, bu g'oliblarni aniqlashning dastlabki bosqichlarida inson omilini istisno qiladi. Tanlov va tenderlar yakunlari bo'yicha qarorlar elektron bayonnoma shaklida rasmiylashtiriladi, g'oliblar bilan shartnomalar ham elektron shaklda tuziladi va shartnomalar reestriga kiritiladi.

Davlat xaridlarining elektron platformasi (**xt-xarid.uz**) ball usuli va eng past narx usulidan foydalangan holda savdolar o'tkazilishini ta'minlaydi. Tizim miqdor ko'rsatkichlarini avtomatik tarzda, sifat mezonlarini esa xarid komissiyasi a'zolari tomonidan masofadan turib, "onlayn" rejimida baholash imkonini beradi. Saytda Yagona yetkazib beruvchilar reestri, Davlat xaridlari subyektlari reestri, Insofsiz yetkazib beruvchilar reestri, Shartnomalar reestri va Xaridlar rejasi ham mavjud.

"Shaffof qurilish" portali (**monitoring.mc.uz**) qurilish sohasida xarid qilish tartib-taomillarini o'tkazish va infratuzilma xaridlari, shaharsozlik hujjatlari, ish hajmlari va moliyalashtirish manbalari, korxonalar, qurilish-pudrat tashkilotlari reytinglari to'g'risidagi ma'lumotlarni e'lon qilish uchun mo'ljallangan.

Elektron kooperatsiya portali (**cooperation.uz**) mahalliy sanoat korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar, butlovchi buyumlar, xomashyo va materiallarni sotib olish uchun mo'ljallangan.

O'zbekiston respublika tovar-xomashyo birjasi sayti (**uzex.uz**). Platformada yangiliklar materiallari, barcha savdo platformalaridagi savdolar hajmi dinamikasi va "O'zRTXB" AJda sotiladigan barcha tovar-xomashyo resurslarining joriy kotirovkalari to'g'risidagi tezkor ma'lumotlar mavjud. "O'zRTXB" davlat xaridlari sohasida savdolarni tashkil etish va o'tkazish uchun asosiy platformalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi (**imv.uz**) sayti davlat xaridlarining umumiy qoidalarini to'g'risidagi rasmiy axborotni, shuningdek, tegishli portallar va platformalarga havolalarni e'lon qiladi.

Korxona va tashkilotlar to'g'risidagi ma'lumotlar taqdim etilgan O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy portali (**registr.stat.uz**) Ushbu portal yordamida O'zbekistonda korxonaning egasi va rahbari kim ekanligi, ularning faoliyat turi, ustav fondining miqdori, yuridik manzili va bog'lanish ma'lumotlarini bilib olish mumkin. Shunga o'xshash ma'lumotlar ixtisoslashtirilgan portallarda (**orginfo.uz**, **uzorg.info** va boshqalar) taqdim etilgan bo'lib, u yerda mulkdor yana qanday korxonalarga egalik qilishi yoki boshqarishini tekshirish mumkin. Bu davlat xaridlarida ishtirok etuvchi kompaniyalarning o'zaro bog'liqligini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, ushbu portallar yordamida buyurtmachining takliflari rad etilgan yetkazib beruvchilarning kontaktlarini topish mumkin (savdolar bayonnomasida e'lon qilinadi).

5. Davlat xaridlari sohasida nazorat o'tkazish bosqichlari

13. Davlat xaridlari sohasidagi nazorat uch bosqichni o'z ichiga oladi:

tayyorgarlik bosqichi;

asosiy bosqich;

yakunlovchi bosqich.

14. Davlat xaridlari sohasida nazoratning tayyorgarlik bosqichi.

Davlat xaridlari sohasidagi nazoratning tayyorgarlik bosqichida nazorat predmeti va obyektlari oldindan o'rganiladi, ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi, zarur ma'lumotlar va axborotlar to'planadi, ularning natijalari bo'yicha davlat xaridlari sohasidagi nazorat dasturi tayyorlanadi.

15. **Nazorat predmeti va obyektining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish.**

Nazorat predmeti va obyektining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish tekshirish masalalarini, uni o'tkazish usullarini aniqlash, nazorat predmeti va obyektini baholash mezonlarini (ko'rsatkichlarini) tahlil qilish va tanlash, shuningdek davlat xaridlari sohasida nazorat dasturini tayyorlash uchun zarur.

Ushbu ishni amalga oshirishda quyidagilar tavsiya etiladi:

nazorat predmeti va obyektining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda xaridlarni o'tkazishda qo'llaniladigan O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari ro'yxatini shakllantirish;

davlat xaridlari sohasida nazoratni amalga oshirish uchun axborot manbalarini belgilash, xaridlar to'g'risidagi zarur axborotni to'plash va dastlabki tahlilni amalga oshirish;

byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan samarasiz foydalanishning mavjud xavf-xatarlarini aniqlash va tahlil qilish.

16. **Ochiq manbalardan ma'lumotlar va axborotlar yig'ish.**

Tayyorgarlik bosqichida ma'lumotlar va axborotni yig'ish nazorat obyektlarining ochiq axborot tizimlaridagi xaridlari to'g'risidagi axborotni tahlil qilish va baholash, shuningdek davlat xaridlari sohasidagi nazorat predmetiga taalluqli hujjatlar va materiallarni boshqa ochiq manbalardan o'rganish orqali amalga oshirish tavsiya etiladi (jumladan, Davlat xaridlari maxsus axborot portal (**xarid.mf.uz**), elektron savdo maydonchalari (**etender.uzex.uz**, **xt-xarid.uz**, **cooperation.uz**, **Shaffof qurilish** va boshqalar), davlat xaridlari sohasidagi nazorat organlarining rasmiy saytlari, nazorat obyektlarining rasmiy saytlari, davlat statistikasi ma'lumotlari).

Ochiq manbalardan ma'lumotlar va axborotlar yig'ishda:

davlat xaridlari sohasidagi nazorat yakunlari bo'yicha nazorat harakatlari doirasida to'plangan dalillar asosida chiqarilgan xulosa va xulosalar tanqidiy tahlilga (ma'lumotlarning yetarliligiga) bardosh bera olishi uchun jarayonni tashkil etish;

xarid qilish xarajatlarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi, asosliligi, o'z vaqtidaligi, samaradorligi va natijadorligini (axborotning ishonchliligi) kelgusida baholashda foydalanish uchun axborotning ishonchliligi va to'liqligini aniqlash.

17. **Davlat xaridlari sohasida nazorat dasturini shakllantirish.**

Nazorat obyektini dastlabki o'rganish natijalari bo'yicha davlat xaridlari sohasida nazorat o'tkazish dasturi loyihasi tayyorlanadi.

18. **Davlat xaridlari sohasida nazoratning asosiy bosqichi.**

Davlat xaridlari sohasidagi nazoratning asosiy bosqichida davlat xaridlari sohasidagi nazorat dasturi masalalariga muvofiq tuzilishi rejalashtirilayotgan, tuzilgan va bajarilgan kontraktlar bo'yicha xaridlar xarajatlarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi, asoslanganligi, o'z vaqtidaligi, samaradorligi va natijadorligi to'g'risidagi axborot tekshiriladi, tahlil qilinadi va baholanadi, shu jumladan bevosita nazorat obyektlarida o'tkazilgan nazorat bo'yicha hisobotni tayyorlash uchun zarur bo'lgan materiallar, hujjatlar, ma'lumotlar, haqiqiy ma'lumotlar va boshqa ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish amalga oshiriladi. Ushbu bosqich natijalari bo'yicha dalolatnomalar, tekshirish natijalarini qayd etuvchi ishchi hujjatlar tuziladi, ular o'tkazilgan nazorat bo'yicha hisobot, xulosa, xulosa va tavsiyalar tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tekshirish doirasida, shuningdek, buyurtmachining tekshirilayotgan va (yoki) hisobot davridagi barcha xaridlari to'g'risidagi umumlashtirilgan ma'lumotlar xaridlar, kontraktlar,

shartnomalar kesimida miqdor va qiymat ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda, shuningdek ishtirokchilarning berilgan va rad etilgan buyurtmalari ko'rsatilgan holda tahlil qilinadi.

Ushbu axborotni xaridni amalga oshirish usullari bo'yicha - raqobat usullari kesimida va yagona yetkazib beruvchidan (pudratchi, ijrochi) xaridlarni ko'rsatgan holda tuzish zarur.

19. Xarid qilish xarajatlarining maqsadga muvofiqligi va asoslilikini tekshirish, tahlil qilish va baholash.

Ushbu bosqichda xaridlar reja-jadvalini shakllantirishda tovarlar, ishlar, xizmatlar xaridini rejalashtirish bosqichida buyurtmachi tomonidan xaridning asoslanganligi tekshiriladi, rejalashtirilayotgan xaridning xaridlarni amalga oshirish maqsadlariga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga va davlat xaridlari sohasidagi kontrakt tizimi to'g'risidagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiqligini tahlil qilish va baholash amalga oshiriladi.

Xarid qilish xarajatlarining maqsadga muvofiqligi deganda agentlik (idora) yoki tashkilotning tasdiqlangan dasturlarning maqsadlariga erishish va tadbirlarni amalga oshirish, tegishli davlat organlarining belgilangan funksiyalari va vakolatlarini bajarish uchun zarur bo'lgan asoslangan ehtiyojlarining mavjudligi tushuniladi.

Xaridlarga qilingan xarajatlarning asoslanganligi deganda, shu jumladan rejalashtirilayotgan xaridlarni, ularning hajmlari (miqdori) ni, shuningdek xarid qilinayotgan tovarlar, ishlar, xizmatlarning sifatiga, iste'mol xususiyatlariga va boshqa tavsiflariga, ularning zaruriyatiga qo'yiladigan talablarni me'yorlash qoidalaridan foydalangan holda asoslashning mavjudligi tushuniladi.

Nazorat tadbiri doirasida, shuningdek, buyurtmachi tomonidan xaridlarni rejalashtirish sifatini baholash, shu jumladan, dastlabki tasdiqlangan xaridlar reja-jadvaliga kiritiladigan o'zgartirishlar soni va hajmini tahlil qilish, shuningdek, yil davomida xaridlarning ritmliligini (xaridlarni teng taqsimlash) baholash maqsadga muvofiqdir.

20. Xarid qilish xarajatlarining o'z vaqtida amalga oshirilishini tekshirish, tahlil qilish va baholash.

Ushbu bosqichda tovarlar, ishlar, xizmatlar xaridlarini rejalashtirish, xaridlarni amalga oshirish, kontraktlarni tuzish va bajarish bosqichlarini hisobga olgan holda buyurtmachi tomonidan xarid qilish xarajatlarining o'z vaqtida amalga oshirilishi tekshiriladi, kontrakt shartlarini minimal byudjet mablag'lari sarflagan holda bajarish uchun yetarli bo'lgan va maqsadlarga o'z vaqtida erishishni ta'minlaydigan xarid qilish muddatlarining asoslanganligi tahlil qilinadi va baholanadi.

Xarid qilish xarajatlarining o'z vaqtida amalga oshirilishi deganda buyurtmachining kontraktni amalga oshirish uchun yetarli bo'lgan muddatlarni belgilashi va ularga rioya etishi hamda xaridlarni zarur vaqtda va eng kam chiqimlar bilan amalga oshirish maqsadlariga erishishi tushuniladi.

Nazorat tadbiri doirasida ishlarning, xizmatlarning mavsumiyliги, tovarlarning, ishlarning, xizmatlarning ayrim turlarini ishlab chiqarish siklining davomiyligi va uzluksizligi, shuningdek, yetkazib beruvchi, pudratchi, ijrochiga kamchiliklarni bartaraf etish imkonini beruvchi tovarlar, ishlar va xizmatlarni qabul qilishni amalga oshirish uchun vaqt zaxirasining mavjudligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

21. Xarid qilish xarajatlari samaradorligini tekshirish, tahlil qilish va baholash.

Ushbu bosqichda tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) xarid qilishni rejalashtirish, yetkazib beruvchilarni (ijrochilarni, pudratchilarni) aniqlash, kontraktlarni tuzish va bajarish jarayonida xarid qilish xarajatlari samaradorligini tekshirish va tahlil qilish amalga oshiriladi.

Xarid qilish xarajatlarining samaradorligi deganda, mavjud resurslardan samarali foydalanish, shuningdek davlat xaridlari sohasida kontrakt tizimi prinsiplariga rioya etilishini hisobga olgan holda, xarid qilish to'g'risidagi hujjatlarda ko'rsatilgan mezonlar asosida, bir

vaqtning o'zida xaridlarni amalga oshirishning rejalashtirilgan maqsadlariga erishilgan holda, kontraktning bajarishning eng yaxshi shartlarini (xaridlarning boshqa ishtirokchilari bilan taqqoslaganda) ta'minlash tushuniladi.

Xaridlar xarajatlari samaradorligini baholashda quyidagi ko'rsatkichlarni qo'llash tavsiya etiladi (hisobot davri uchun nazorat obyekti bo'yicha ham, aniq xarid bo'yicha ham):

kontraktlarning boshlang'ich (maksimal) narxlarini shakllantirish va asoslash bosqichida byudjet mablag'larining potensial tejalishi - bu xaridlar reja-jadvalidagi kontraktlarning boshlang'ich (maksimal) narxlarini bilan bir turdagi tovarlar, ishlar, xizmatlar uchun boshqa buyurtmachilar tomonidan belgilangan kontraktlarning o'rtacha narxlarini yoki bir turdagi tovarlar, ishlar, xizmatlar uchun kontraktning o'rtacha bozor narxlarini o'rtasidagi farqdir (tovarlarni yetkazib berish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatishning taqqoslanadigan shartlarini, shu jumladan xarid hajmi, kafolat majburiyatlari, yaroqlilik muddati va shu kabilarni hisobga olgan holda);

xaridlarni amalga oshirish (yetkazib beruvchilarni (ijrochilarni, pudratchilarni) aniqlash) jarayonida byudjet mablag'larini tejash - bu tuzilgan kontraktlar narxiga nisbatan kontraktlarning boshlang'ich (maksimal) narxini pasaytirishdir;

xaridlarni amalga oshirish (yetkazib beruvchilarni (ijrochilarni, pudratchilarni) aniqlash) va kontraktlar tuzish natijalari bo'yicha olingan byudjet mablag'larining qo'shimcha tejalishi qo'shimcha foyda sifatida, shu jumladan innovatsion va yuqori texnologik mahsulotlarni xarid qilish hisobiga aniqlanadi (hisoblanadi) (qo'shimcha servis xizmatlari, mahsulotning yuqoriroq sifat tavsiflari va funksional ko'rsatkichlari, keyingi foydalanish xarajatlari pastroq, kafolatli xizmat ko'rsatish muddati uzoqroq va boshqalar);

kontraktlarni bajarishda byudjet mablag'larini tejash - bu kontraktida nazarda tutilgan tovar miqdori, ish yoki xizmat hajmi, yetkazib beriladigan tovarning sifati, bajariladigan ish, ko'rsatiladigan xizmat va kontraktning boshqa shartlarini o'zgartirmasdan kontrakt narxini pasaytirishdir.

Xaridlar xarajatlari samaradorligini baholash doirasida ko'rsatilgan ko'rsatkichlarni jamlash yo'li bilan rejalashtirishdan boshlab shartnomalarni bajarishgacha bo'lgan xaridlarning barcha bosqichlarida byudjet mablag'larining umumiy tejalishini hisoblash tavsiya etiladi.

Xarid xarajatlari samaradorligini tahlil qilish va baholash doirasida xaridlarni amalga oshirish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi raqobatni ta'minlash tamoyiliga buyurtmachi tomonidan rioya etilishini baholash maqsadga muvofiq.

Hisobot davrida xaridlarni amalga oshirishda raqobatni tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlarni qo'llash tavsiya etiladi:

bitta xaridga berilgan buyurtmalarining o'rtacha soni - bu ishtirokchilar tomonidan berilgan buyurtmalarining umumiy sonining xarid tartib-taomillarining umumiy soniga nisbati;

bitta xarid uchun yo'l qo'yilgan buyurtmalarining o'rtacha soni - bu buyurtmachi komissiyasi tomonidan xarid qilish tartib-taomillariga yo'l qo'yilgan ishtirokchilar buyurtmalarining umumiy sonining xarid qilish tartib-taomillarining umumiy soniga nisbati;

yagona yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) xaridlar ulushi - bu yagona yetkazib beruvchidan (pudratchidan, ijrochidan) xaridlarning umumiy xaridlar hajmiga nisbati (qiymat ifodasida).

Bunda hisob-kitoblardan dastlab raqobatsiz xaridlarni (ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilarning cheklangan soni mavjudligi, bozorda shartnoma majburiyatlarini bajarishga qodir bo'lgan yetkazib beruvchilar, pudratchilar, ijrochilarning yo'qligi, masalan, yirik markazlashtirilgan xaridlar bo'yicha) chiqarib tashlash zarur.

22. Xarid qilish xarajatlari natijadorligini tekshirish, tahlil qilish va baholash.

Ushbu bosqichda kontraktlar ijrosi doirasida xarid qilish xarajatlarining natijadorligini tekshirish va tahlil qilish, shuningdek davlat ehtiyojlarini ta'minlash natijadorligi uchun javobgarlik tamoyiliga rioya etilishini tahlil qilish amalga oshiriladi.

Xarid xarajatlarining natijadorligi deganda davlat ehtiyojlarini ta'minlashning belgilangan natijalariga (tovarlar, ishlar va xizmatlarning rejalashtirilgan miqdorda (hajmda) va sifatda mavjudligi) va xaridlarni amalga oshirish maqsadlariga erishish darajasi tushuniladi.

Xarid xarajatlari natijadorligini baholash iqtisodiy natijadorlikni ham, erishilgan ijtimoiy-iqtisodiy samarani ham aniqlashni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy natijadorlik byudjet mablag'laridan foydalanishning erishilgan va rejalashtirilgan iqtisodiy natijalarini taqqoslash orqali aniqlanadi, ular aniq tovarlar, ishlar, xizmatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Byudjet mablag'laridan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy samarasi munitsipal ehtiyojlarni qondirish darajasini tahlil qilish va byudjet mablag'laridan foydalanilgan xaridlarni amalga oshirishning belgilangan maqsadlariga erishish asosida aniqlanadi.

23. Xarid qilish xarajatlarining qonuniyligini tekshirish.

Ushbu bosqichda xaridlarni rejalashtirish va amalga oshirish, kontraktlarni tuzish va ijro etish bosqichlarida nazorat obyekti tomonidan O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va davlat xaridlari sohasidagi kontrakt tizimi to'g'risidagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga rioya etilishini tekshirish va tahlil qilish amalga oshiriladi.

Xarid qilish xarajatlarining qonuniyligi deganda davlat xaridlari sohasidagi kontrakt tizimi ishtirokchilari tomonidan O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga va davlat xaridlari sohasidagi kontrakt tizimi to'g'risidagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga rioya etilishi tushuniladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik alomatlari mavjud bo'lgan kontrakt tizimi to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilishlari aniqlanganda tegishli axborot va materiallar davlat xaridlari sohasidagi nazorat organlariga ta'sir choralarini ko'rish uchun yuboriladi.

Davlat xaridlari sohasidagi nazoratning asosiy yo'nalishlari va masalalari mazkur Uslubiy tavsiyanomaning **1-ilovasida** keltirilgan.

Davlat xaridlarini amalga oshirishning turli bosqichlarida korrupsiyaviy huquqbuzarliklar va tavakkalchiliklarning asosiy usullariga misollar mazkur Uslubiy tavsiyanomaning **2-4-ilovalarida** keltirilgan.

Nazorat tadbirlarini amalga oshirishga tizimli yondashuvni tashkil etish uchun amalga oshirilgan har bir davlat xaridining barcha asosiy bosqichlariga nisbatan yuqorida ko'rsatilgan ilovalardan foydalanish mumkin.

24. Noqonuniy harakatlar alomatlarini aniqlash.

Davlat xaridlari sohasida kontrakt tizimi ishtirokchilarining jinoyat tarkibi belgilariga ega bo'lgan, jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladigan noqonuniy harakatlari (harakatsizligi)ni aniqlash davlat xaridlari sohasida nazorat o'tkazishning asosiy maqsadi hisoblanmaydi.

Shu bilan birga, davlat xaridlari sohasidagi qonun hujjatlari buzilishi bilan bog'liq bo'lgan, jinoyat qonunchiligiga muvofiq ta'sir choralarini ko'rish zaruratini keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan xavf omillarini hisobga olish va nazorat tartib-taomillarini amalga oshirishda ularni kuzatib borish zarur.

Agar davlat xaridlari sohasida nazoratni amalga oshirish jarayonida noqonuniy harakatlar (harakatsizlik) ga shubha paydo bo'lsa, aniqlangan holatlar bo'yicha tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilish lozim.

Yengil sanoatni rivojlantirish agentligining mas'ul xodimlari tomonidan aniqlangan buyurtmachilar va ishtirokchilar bir xil IP-manzildan foydalangan va til birlashtirishdan dalolat

beradigan korrupsiya holatlari, jumladan, davlat xaridlari bilan bog'liq barcha huquqbuzarlik holatlari Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati tomonidan batafsil tekshiriladi. Bunda tekshirishlarni amalga oshirishda ularning sodir etilishiga aloqador shaxslarni, huquqbuzarliklarning sabablarini va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashga alohida e'tibor qaratilsin.

O'tkazilgan tekshiruv natijalariga ko'ra, aniqlangan holatlar to'g'risida Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi rahbariyatini xabardor qilish, shuningdek, aybdor shaxslarga nisbatan javobgarlik choralari ko'rish maqsadida (bitta huquqbuzarlik uchun bir shaxsga nisbatan bir nechta, masalan, ma'muriy va intizomiy javobgarlik choralari qo'llanilishining oldini olish maqsadida) takliflar berilishi zarur. Agentlik rahbariyati aniqlangan holatlar to'g'risida ma'lumotlarga huquqiy baho bersh maqsadida huquqni muhofaza qiluvchi organlariga taqdim etilishi mumkin.

25. Amalga oshirilayotgan tekshiruv doirasida to'plangan dalillarni baholashning umumiy masalalari.

Ushbu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

davlat xaridlari sohasida nazorat davomida olingan dalillarning yetarli va zarur ekanligini baholashi;

davlat xaridlari sohasida nazorat davomida olingan dalillarni ularning ahamiyatini hisobga olgan holda, belgilangan talablarga nomuvofiqlik faktlarini aniqlash maqsadida baholash;

davlat xaridlari sohasidagi nazorat predmetiga oid axborotning barcha muhim masalalar, qonun hujjatlari normalari va talablariga muvofiqligini baholash;

qonun hujjatlari talablariga nomuvofiqlik jiddiy hisoblanishini aniqlash. Bunda tegishli raqamli ko'rsatkichlarning ahamiyati, holatlar, nomuvofiqlikning xususiyati va sababi, nomuvofiqlikning ehtimoliy natijalari va oqibatlari, nomuvofiqlikning ko'lami yoki moliyaviy bahosi e'tiborga olinadi.

Amalga oshirilayotgan tekshirish doirasida to'plangan dalillarni baholash va tekshirish natijalarini shakllantirish jarayonida olingan dalillarni tasdiqlash uchun nazorat obyektlari xodimlaridan yozma tushuntirishlar olishga yo'l qo'yiladi.

Davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalari bo'yicha olingan faktik ma'lumotlar va axborot rasmiylashtiriladigan tekshirish dalolatnomalarida aks ettiriladi. Boshqa manbalardan olingan hujjatlar va materiallarni tahlil qilish natijalari bo'yicha to'plangan va tuzilgan ma'lumotlar ishchi hujjatlarda qayd etiladi.

26. Davlat xaridlari sohasida nazoratning yakuniy bosqichi.

Davlat xaridlari sohasidagi nazoratning yakuniy bosqichida nazorat o'tkazish natijalari umumlashtiriladi, o'tkazilgan nazorat bo'yicha hisobot tayyorlanadi, shu jumladan aniqlangan chetga chiqishlar, qoidabuzarliklar va kamchiliklarning sabablari aniqlanadi, ularni bartaraf etishga va davlat xaridlari sohasidagi kontrakt tizimini takomillashtirishga qaratilgan takliflar tayyorlanadi.

27. Davlat xaridlari sohasida nazorat natijalari bo'yicha takliflar (tavsiyalar) ishlab chiqish.

Davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalarini shakllantirishning yakunlovchi jarayoni takliflar (tavsiyalar) tayyorlashdan iborat. Agar tekshiruv davomida chetga chiqishlar, qoidabuzarliklar va kamchiliklar aniqlangan bo'lsa, chiqarilgan xulosalar esa davlat xaridlari sohasidagi nazorat obyektlarining ish sifati va natijalarini sezilarli darajada oshirish mumkinligini ko'rsatsa, ularni bartaraf etishga va davlat xaridlari sohasidagi nazorat obyekti faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan tegishli takliflarni (tavsiyalarni) tayyorlash zarur bo'lib, ular davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalari to'g'risidagi hisobotga kiritiladi, shuningdek taqdimnoma, ko'rsatma tarzida nazorat obyektiga yuboriladi.

Ushbu bosqichda quyidagilar talab qilinadi:

nazorat tadbiri natijalari bo'yicha mazmuni davlat xaridlari sohasida nazoratning qo'yilgan maqsadlariga muvofiq bo'lishi hamda uning natijalari bo'yicha chiqarilgan xulosalar va xulosalarga asoslanishi lozim bo'lgan takliflar (tavsiyalar) ishlab chiqish.

Takliflar (tavsiyalar) shunday ifodalanishi kerakki, ular:

aniqlangan chetga chiqishlar, qoidabuzarliklar va kamchiliklarni, shuningdek ularning kelib chiqish sabablarini bartaraf etishga qaratilgan bo'lsa;

nazorat obyektlari manziliga murojaat qilingan bo'lsa;

nazorat obyektlari tomonidan aniqlangan chetga chiqishlar, qoidabuzarliklar va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha aniq choralar ko'rishga yo'naltirilgan;

ularni joriy etishdan baholash yoki o'lchash mumkin bo'lgan natijalarni olishga qaratilgan bo'lsa;

shaklan sodda va yetarli.

28. Davlat xaridlari sohasida nazorat natijalari to'g'risidagi hisobotni rasmiylashtirish.

Davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalari to'g'risidagi hisobotda xaridlar xarajatlarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqqligi, asoslanganligi, o'z vaqtida amalga oshirilganligi, samaradorligi va natijadorligi to'g'risida batafsil axborot, nazorat tadbiri natijalari bo'yicha xulosalar va takliflar, shu jumladan ehtimoliy oqibatlar va tavsiyalar bo'lishi kerak.

Davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalari to'g'risidagi hisobot umuman davlat xaridlari sohasidagi kontraktlar tizimini takomillashtirishga qaratilgan takliflarni (tavsiyalarni) o'z ichiga olishi mumkin.

29. Agentlikning Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati **har chorakda** belgilangan muddatlarda ular tomonidan davlat xaridlari sohasida amalga oshirilgan nazorat natijalari to'g'risidagi o'z hisobotlarini Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi direktoriga hamda "E-Anticor.uz" elektron platformasi orqali Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligiga taqdim etib boradi.

6. Davlat xaridlari sohasida nazorat natijalari to'g'risidagi umumlashtirilgan axborotni shakllantirish

30. Agentlikda davlat xaridlari sohasida nazorat bo'yicha Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorati va Ichki audit bo'limi aniqlangan qoidabuzarliklar va kamchiliklarning sabablarini aniqlaydi, ularni bartaraf etishga va davlat xaridlari sohasida kontrakt tizimini takomillashtirishga qaratilgan takliflarni tayyorlaydi hamda ko'rsatib o'tilgan takliflarning amalga oshirilishi to'g'risidagi axborotni tizimlashtiradi.

Davlat xaridlari sohasidagi nazorat natijalari to'g'risidagi umumlashtirilgan axborot Yengil sanoatni rivojlantirish agentligining rasmiy veb-saytida, shuningdek, boshqa ommaviy axborot vositalarida joylashtiriladi.

DAVLAT XARIDLARINI NAZORAT QILISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MASALALARI

Monitoring o'tkaziladigan tashkilotning nomi _____
Monitoringni o'tkazish muddatlari: " " _____ 202__ dan " " _____ 202__yilgacha

p/p	Tadbirlar (taomillar) ro'yxati	Ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan masalalar	Izohlar
	Lot raqami va xarid qilinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) nomi		
	Xarid qilish xarajatlarning maqsadga muvofiqligi va asoslilikini tekshirish, tahlil qilish va baholash	1. Xarid obyektining tavsifi mavjudmi? 2. Xaridni moliyaviy ta'minlash shartlariga rioya qilinganmi? 3. Yagona yetkazib beruvchi bilan tuzilgan kontraktning boshlang'ich narxi asoslanganmi?	
	Xaridning o'z vaqtida o'tkazilishini tekshirish, tahlil qilish va baholash	1. Buyurtmachi tomonidan kontraktni amalga oshirish uchun yetarli bo'lgan muddatlarga rioya qilinganligi, shu jumladan kontrakt bo'yicha hisob-kitoblarning o'z vaqtida amalga oshirilganligi. 2. Yil davomida xaridlarni rejalashtirish asoslanganmi?	Ishlarning mavsumiyligi, ayrim turdagi tovarlar, ishlar, xizmatlar ishlab chiqarish siklining davomiyligi, shuningdek tovarlar, ishlar va xizmatlarni qabul qilishni amalga oshirish uchun yetkazib beruvchiga kamchiliklarni bartaraf etish

p/p	Tadbirlar (taomillar) ro'yxati	Ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan masalalar	Izohlar
		3. Xarid muddatlari to'g'ri ko'rsatilganmi?	imkonini beradigan vaqt zaxirasining mavjudligini hisobga olish kerak.
	Xarid qilish xarajatlari samaradorligini tekshirish, tahlil qilish va baholash	1. Raqobatni cheklashga yordam beradigan omillar mavjudmi? 2. Nechta yetkazib beruvchidan xarid hajmi rejalashtirilgan? 3. Hujjatlarda xarid ishtirokchilariga nisbatan raqobatni cheklashga olib keladigan talablar mavjudmi?	Xaridning barcha bosqichlarida byudjet mablag'larini tejash mumkin bo'lgan summaga e'tibor qaratish lozim.
	Xarid qilish xarajatlari natijadorligini tekshirish, tahlil qilish va baholash	1. Yetkazib berilgan tovarlar, ishlar yoki xizmatlar kontraktda belgilangan talablarga javob beradimi? 2. Natijalar ekspertizasi, kontraktni bajarishning alohida bosqichi natijalari to'g'risidagi hisobot mavjudmi? 3. Kontrakt bo'yicha javobgarlik choralari va ta'minlash choralari qo'llanilganmi?	Byudjet mablag'laridan foydalanishning rejalashtirilgan va erishilgan natijalari taqqoslanadi.
	Xaridni amalga oshirish va xarajatlarni aniqlashning qonuniyligini tekshirish.	1. Xaridlarni amalga oshirishda imtiyozlar berish bo'yicha talablarga rioya qilinganmi? 2. Xaridlarning, shu jumladan yagona yetkazib beruvchida amalga	Buyurtmachi, vakolatli shaxs, kontrakt xizmati, xaridlarni amalga oshirish bo'yicha komissiya va boshqalarning faoliyati baholanadi.

p/p	Tadbirlar (taomillar) ro'yxati	Ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan masalalar	Izohlar
		oshiriladigan xaridlarning cheklangan hajmlari bo'yicha qonun hujjatlari talablariga rioya qilinganmi? 3. Yetkazib beruvchini aniqlashning tanlangan usuli Qonunga muvofiqmi? 4. Kontraktning bekor qilinishi qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilganmi? 5. Kontraktda barcha majburiy shartlar mavjudmi?	Ma'muriy huquqbuzarlik alomatlari mavjud bo'lgan huquqbuzarliklar aniqlanganda, tegishli ma'lumotlar ta'sir choralari ko'rish uchun xaridlar sohasidagi nazorat organlariga yuboriladi.
	Noqonuniy harakatlar alomatlarini aniqlash	Bu monitoringning maqsadi hisoblanmaydi, ammo qonun hujjatlari buzilishi bilan bog'liq xavf omili hisobga olinadi, bu esa qonun hujjatlariga muvofiq javob choralari ko'rish zaruratini keltirib chiqarishi mumkin.	Aniqlangan holatlar yuzasidan tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilish mumkin.
	Dalillarni baholash	Monitoringni amalga oshiruvchi shaxs olingan dalillarni baholaydi, ularning yetarli va lozimligini aniqlaydi. Shuningdek, qonun hujjatlari talablariga nomuvofiqlik jiddiymi? Bunda tegishli hujjatlarning ahamiyati e'tiborga olinadi. Raqamli ko'rsatkichlar, holatlar,	Dalillarni baholash va tekshirish monitoringi natijalarini shakllantirish jarayonida ularni turli ma'lumotlar manbalari bo'yicha qayta tekshirish mumkin.

p/p	Tadbirlar (taomillar) ro'yxati	Ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan masalalar	Izohlar
		nomuvofiqlikning xususiyati va sababi, nomuvofiqlikning ehtimoliy natijalari va oqibatlari, talablarga nomuvofiqlikning ko'lami yoki moliyaviy bahosi	
	Xaridlar sohasida monitoring natijalarini rasmiylashtirish	Xaridlar sohasidagi monitoring natijalari xaridlar xarajatlarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi, asoslanganligi, o'z vaqtida amalga oshirilishi, samaradorligi va natijadorligi to'g'risidagi batafsil axborotni, monitoring natijalari bo'yicha xulosalar va takliflarni, shu jumladan ehtimoliy oqibatlarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiqdir.	

Davlat xaridlariga tanlov e'lon qilish bosqichida korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar va xatarlarning asosiy usullariga misollar (chek-list)

Usullari	Usullar va hiylalar tavsifi	Aniqlangan huquqbuzarliklar va xavf-xatarlar to'g'risida belgilar
1. Lobbizm	Ushbu sxemada davlat organi tender o'tkazmasdan, kerakli firma bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzish uchun hukumatning maxsus qarorini qabul qilishni ilgari surishi mumkin. Amaliyotda u ikki turda uchraydi: a) ayrim davlat organlariga tender o'tkazmasdan tanlangan firmalar bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish huquqi beriladi; b) qarorda davlat buyurtmalarini bajarish uchun to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish zarur bo'lgan firmalarning aniq nomlari ko'rsatiladi.	
2. Soxta tanlov	Buyurtmachi tovarlarga (xizmatlarga) qo'yiladigan talablarni tavsiflaydi, ularni o'ziga kerakli firmaning tovar (xizmat) tavsiflariga moslashtiradi. Yoki tender talablarida faqat kerakli firmada mavjud bo'lgan ko'nikmalar ko'rsatiladi. Bu tenderning potensial ishtirokchilari sonini qisqartiradi va kerakli buyurtmachi firmaning tenderda g'olib chiqishi uchun zamin yaratadi.	
3. Tovarga (xizmatga) keraksiz talablar qo'yish	Kerakli firma tenderda yutib chiqishi uchun buyurtmachi tovar (xizmat)ga keraksiz talablar qo'yadi. Masalan, tender shartlarida yetkazib beruvchi rasmiy diler bo'lishi yoki aynan mahsulot ishlab chiqaruvchi zavodning ruxsat guvohnomasi berilishi, ishlarni bajarish uchun amalda keraksiz bo'lgan hujjatlar, litsenziyalar, ruxsatnomalar va sertifikatlar taqdim etilishi kerakligi belgilanadi. Amalda bunday talablarning qo'yilishi tovar (xizmat) sifatiga ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Biroq bu kerakli firma uchun raqobat darajasini sezilarli darajada pasaytiradi.	
4. Tender hujjatlarini murakkablashtirish	Tender hujjatlari tushunarsiz (noaniq) bayon etilgan texnik topshiriqlarning o'nlab sahifalardan iborat bo'lishi mumkin. Natijada tender ishtirokchilarining aksariyati hujjatlarni to'ldirishda xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Buyurtmachi esa ushbu xato va kamchiliklar asosida ishtirokchilarni tenderlardan chetlashtirishi yoki komissiya ballarni	

	pasaytirishi mumkin. Natijada tenderda "to'g'ri va to'liq" javoblarni taqdim etgan firma g'olib bo'ladi.	
5. Bajarib bo'lmaydigan talablar	Tender talablarida loyihani amalga oshirishning juda qisqa muddatlari ko'rsatilishi mumkin. Masalan, murakkab montaj ishlarini bajarish uchun bir kun muddat sifatida. Tabiiyki, faqat ishni allaqachon boshlagan yoki uning ishtiroki allaqachon kelishilgan firma yutishi mumkin.	
6. Oldindan tayyorlangan variant	Buyurtmachi zarur firmani tender hujjatlari va talablar bilan tanlov e'lon qilinishidan ancha oldin tanishtirishi mumkin. Natijada bu firma buyurtmani tayyorlashda ma'lum bir ustunlikka ega bo'ladi. Tender e'lon qilinganidan keyin taklif hujjatlarini tayyorlash muddati bir oyni tashkil etishi mumkin, ammo amalda talab qilinadigan hujjatlarni tayyorlash uchun ikki-uchgacha oy vaqt talab qilinishi mumkin.	
7. Bir nechta texnik va funksional jihatdan mustaqil lotlarni bitta lotga birlashtirish	Bu hiyla raqobatni cheklash uchun ishlatilishi mumkin, chunki bir ishtirokchi bir vaqtning o'zida bir nechta o'zaro bog'liq bo'lmagan ishlarni bajara olmasligi mumkin, chunki u ma'lum bir tovar yoki xizmatlarga ixtisoslashgan. Shu munosabat bilan buyurtmachining turli ehtiyojlarni bitta buyurtmaga birlashtirishi potensial ishtirokchilar uchun to'siq bo'lishi mumkin. Masalan: yo'l qurilishi, yer usti va yer osti piyodalar o'tish joylari, jamoat transporti bekatlari, ko'priklar va ta'mirlash xizmatlarini bitta lotga birlashtirish tenderda faqat yirik firmalar ishtirok etishi mumkinligini anglatadi.	
8. Noqulay shartlar	Davlat organi tadbirkorlar uchun noqulay to'lov shartlarini (uzoq muddat yoki qismlarga bo'lib) belgilashi va shu bilan keraksiz firmalarning tenderga qiziqishini pasaytirishi mumkin.	
9. Rasmiyatchilik	Tender ishlari bajarilganidan yoki olib borilayotganidan keyin e'lon qilinadi. Bunday holatlar yaqin-yaqingacha amaliyotda tez-tez uchrab turardi.	
10. "Yashirin" xaridlar	Agar buyurtmachi "ishga aloqasi bo'lmagan" firmalar unga e'tibor berishini istamasa, tenderni "yashirish" mumkin. Masalan, xarid predmeti yoki tender noto'g'ri nomlanadi, uning toifasi noto'g'ri ko'rsatiladi. Natijada firmalar soni kamayadi, bu esa kerakli firmaning yutish imkoniyatini oshiradi.	
11. Tender hujjatlaridagi nomuvofiqliklar	Texnik va tender hujjatlari (texnik topshiriqlar) davlat xaridlarining ikkita muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning farqlari va o'zaro bog'liqligini tushunish tenderlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun asosiy ahamiyatga ega. Texnik hujjatlar (texnik topshiriq), qoida tariqasida, batafsil texnik tavsiflar, chizmalar, tavsiflar, texnik tavsiflar va muayyan mahsulot yoki	

	loyiha bilan bog'liq boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu hujjatlar yetkazib beruvchi tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan texnik talablar, standartlar va spetsifikatsiyalarni belgilaydi. Masalan, agar buyurtmachi kompyuterlarni sotib olish uchun tender o'tkazayotgan bo'lsa, texnik hujjatlar talab qilinadigan protsessor, xotira hajmi, monitor turi va boshqa texnik tavsiflar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Tender hujjatlari tenderning o'zi va xarid jarayoni to'g'risidagi axborotni o'z ichiga oladi. Unda ishtirokchilarga qo'yiladigan talablar, ishtirok etish shartlari, muddatlari, arizalarni baholash mezonlari, buyurtmachi haqidagi ma'lumotlar va tenderni o'tkazish bilan bog'liq boshqa jihatlar ko'rsatilgan. Tender hujjatlari tender ishtirokchilariga ular tenderda ishtirok etish uchun o'z takliflari va arizalarini tayyorlay olishlari uchun taqdim etiladi. "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 69-moddasiga muvofiq, shartnomani bajarishning eng qulay shartlarini taklif etgan ishtirokchi tender g'olibi deb e'tirof etiladi. Bu shartlar tender hujjatlarida ko'rsatilgan mezonlar asosida aniqlanadi. G'olibni tanlashda tovar yoki xizmatning narxi, miqdori va sifati kabi omillar hisobga olinadi. Shuningdek, tender taklifini bergan kompaniyaning ish tajribasi va ishonchliligi muhim omillar bo'lishi mumkin. Biroq, ba'zi tenderlar hujjatlarida ba'zan "tasodifan" nomuvofiqliklar va ziddiyatlar paydo bo'lib, ular tender ishtirokchilari uchun chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Texnik va tender hujjatlari o'rtasidagi kelishmovchiliklar yetkazib berishning turli muddatlarida yoki ayni bir tovar uchun texnik ma'lumotlarda bo'lishi mumkin. Bu hiyla-nayranglar insofsiz mijozlar tomonidan ballarni pasaytirish uchun ishlatilishi mumkin. Bitta texnik topshiriqda ikkita qarama-qarshi talab bor, ular sezilar-sezilmas, ammo nomaqbul yetkazib beruvchilarni yo'q qilish uchun nafis vosita hisoblanadi. Bunday hollarda texnik qismda mas'ul shaxsning imzosi va buyurtmachining muhri mavjudligiga e'tibor qaratish muhimdir, chunki aynan shu qism komissiya tomonidan tasdiqlangan va buyurtmachining haqiqiy talablarini ko'rsatadi.	
12. Muayyan brend yoki ijrochi uchun tenderlar	Muayyan brend yoki ijrochi uchun tenderlar - bu tender shartlari raqobatni amalda istisno etadigan va muayyan brend yoki ijrochini tanlash uchun mo'ljallangan tarzda shakllantiriladigan davlat xaridlaridagi amaliyotdir. Bunday qoidabuzarliklar davlat xaridlari jarayonida buyurtmachi o'zi sotib	

	olmoqchi bo'lgan tovarning aniq brendi yoki modelini yoki xizmatlarning aniq bajaruvchisini tavsiflaganida, buyurtmachi va yetkazib beruvchi o'rtasida hamkorlik to'g'risida kelishuv mavjud bo'lganda va buyurtmachi yetkazib beruvchini almashtirishni xohlamaganida sodir bo'ladi. Qoidalaridan qat'i nazar, buyurtmachi aniq yetkazib beruvchi yoki brend uchun Texnik vazifani (TZ) shakllantiradi. Aslida tovar yoki xizmat tovar yetkazib beruvchining buyrug'i bilan shunchalik batafsil yoziladiki, boshqa hech bir taklif tanlovdan o'tish imkoniyatiga ega emas va ko'pchilik ishtirokchilar ishtirok etishdan bosh tortadilar. 22.04.2021-yildagi O'RQ-684-son "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunning 34-moddasiga ko'ra tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) davlat xaridi tavsifiga aniq tovar belgisiga yoki nomiga, patentga, konstruksiyaga yoki modelga, u mansub bo'lgan muayyan manbaga yoki ishlab chiqaruvchiga, eksklyuziv vakolatli huquqqa doir talablar yoki havolalar kiritilmasligi kerak, bundan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) davlat xaridi xususiyatlarini ta'riflashning boshqa yetarlicha aniq usuli mavjud bo'lmagan hollar mustasno va bunda davlat xaridining tavsifiga "yoki analogi" degan so'zlar kiritilishi kerak, bundan tovarlarning bir-biriga mos kelmasligi hollari mustasno. Xarid qilish hujjatlariga tovarni ishlab chiqaruvchiga, ishtirokchiga nisbatan davlat xaridlarining asosiy prinsiplariga zid bo'lgan, oshirib yuborilgan talablarni, shu jumladan ishtirokchining malakasiga nisbatan oshirib yuborilgan talabni (shu jumladan tovarning, ishning yoki xizmatning sifatiga, texnik xususiyatlariga doir talablar, tovarning funksional xususiyatlariga (iste'mol qilish xususiyatlariga) doir talablar shaklida) kiritishga yo'l qo'yilmaydi. Buyurtmachi xarid predmeti qanday tovar haqida gap ketayotganiga shubha yo'q tarzda chizilgan tenderni e'lon qilgan va yana faqat buyurtmachiga kerakli kompaniya kuchi yetadigan bandlarni qo'shgan vaziyatda, bu buyurtmachi (davlat organi) va tender ishtirokchisi til biriktirganligining aniq belgisidir. 22.04.2021-yildagi O'RQ-684-son "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunning 34-moddasiga muvofiq xarid qilish hujjatlariga (shu jumladan tovarning (ishning, xizmatning) sifatiga, texnik tavsiflariga, tovarning funksional tavsiflariga (iste'mol xususiyatlariga) doir talablar shaklida) tovar ishlab chiqaruvchisiga, ishtirokchiga nisbatan oshirib	
--	--	--

	ko'rsatilgan talablarni, shu jumladan uning malakasiga doir davlat xaridlarining asosiy prinsiplariga zid bo'lgan talablarni kiritishga yo'l qo'yilmasligini belgilaydi. Muayyan yetkazib beruvchi uchun texnik topshiriqni charxlashning umumiy usullari haqida qisqacha ma'lumot: Bir yetkazib beruvchining faqat ma'lum mahsulot yoki xizmatlariga mos keladigan o'ta o'ziga xos yoki noyob talablar. Tovarning modelini aniq ko'rsatuvchi haddan tashqari batafsil texnik topshiriq. Buyurtmalarni topshirish uchun qisqa muddatlar, bu tender haqida oldindan xabardor bo'lgan yetkazib beruvchilarga ustunlik beradi. Geografik joylashuvi bo'yicha cheklovlar, ular bitta potentsial yetkazib beruvchidan tashqari ko'plab potentsial yetkazib beruvchilarni istisno qiladi. Faqat yirik yoki ixtisoslashgan kompaniyalar mos kelishi mumkin bo'lgan tajriba yoki resurslarga yuqori malaka talablari. O'ziga xos sertifikatlarining mavjudligi. Muayyan yetkazib beruvchini tanlashga imkon beruvchi subyektiv talqin qilinishi mumkin bo'lgan noaniq yoki subyektiv baholash mezonlari. Aksariyat yetkazib beruvchilar uchun noqulay yoki mavjud bo'lmagan moliyalashtirish yoki to'lov shartlari. Masalan, tovar yetkazib berilgandan keyin 10 kundan 90 kungacha to'lovni amalga oshirish. "O'z kompaniyalariga" to'lov 10-kuni, "boshqalarga" esa 90-kuni amalga oshiriladi. Muayyan yetkazib beruvchining buyrug'i bilan texnik topshiriqni tayyorlash	
Kechiktirilgan sana bo'yicha tender	Davlat xaridlarida ko'pincha uchraydigan qoidabuzarlik turi tender tartib-taomillari o'tkazilgunga qadar ishlar bajarilgan yoki tovar allaqachon yetkazib berilgan, ammo buyurtmachi baribir tartib-taomillarni o'tkazishi va ularni rasmiyatchilik uchun taqdim etishi shart bo'lgan holatlar bilan bog'liq qoidabuzarlik hisoblanadi. Ba'zi hollarda buyurtmachining o'zi tender ishtirokchilariga tovar allaqachon sotib olinganligini yoki ishlar allaqachon bajarilganligini ma'lum qilib, tenderda ishtirok etmaslikni so'raydi. Biroq davlat xaridlarida qoidalar va nazoratning kuchaytirilishi tufayli bunday holatlar yildan-yilga kamayib bormoqda.	

	Bunday qoidabuzarlikni aniqlash usullaridan biri tenderni o'tkazish obyektini ko'zdan kechirish bo'lishi mumkin. Masalan, agar bu qurilish uchun tender bo'lsa, ishtirokchilar joyiga borib, ishlar allaqachon tugaganini, davom etayotganini yoki hatto yakunlanganini ko'rishlari mumkin. Xuddi shu holat tovarlar yetkazib berilgan, o'rnatilgan va obyektida foydalanilayotgan tovarlar uchun ham qo'llanilishi mumkin. Ishlar allaqachon bajarilgan yoki tovar allaqachon yetkazib berilgan, ammo tender faqat rasmiyatchilik uchun qo'yilgan vaziyatlarda qoidabuzarliklarni aniqlash quyidagi indikatorlarga asoslanishi mumkin: Hujjatlardagi retrospektiv sanalar, agar tender yoki kontrakt bilan bog'liq hujjatlar tender e'lon qilingan sanadan oldingi sanalarga ega bo'lsa, bu tender jarayoni rasman boshlangunga qadar ish bajarilganligini yoki tovar yetkazib berilganligini ko'rsatishi mumkin. Buyurtmachi raqobatli takliflarni olishdan manfaatdor bo'lmaganda va tender faqat ko'rinish uchun o'tkazilganda takliflarni taqdim etish muddati juda qisqa bo'ladi. Tenderda faqat bitta yetkazib beruvchi ishtirok etganda yoki ishtirokchilar soni kutilganidan sezilarli darajada kam bo'lganda raqobatning yo'qligi. Xuddi shu buyurtmachidan oldingi xaridlar tarixini tahlil qilish, agar ular ko'pincha shablon bo'lsa, masalan, bitta yetkazib beruvchi muntazam ravishda g'olib va shartnomani bajarayotgan bo'lsa. Shartnoma shartlarining o'xshash tovarlar yoki xizmatlar uchun standart shartlarga mos kelmasligi. Ehtimoliy yetkazib beruvchilar o'rtasida nohalol xatti-harakatlar haqida so'rov o'tkazish, yetkazib beruvchilar norasmiy kanallar orqali aytib berishlari yoki qo'shimcha maslahatlar berishlari mumkin. Bozor holatini tadqiq etish va shart-sharoitlarni umumqabul qilingan bozor standartlari va amaliyoti bilan taqqoslash.	
Tovarlar va xizmatlar xaridini birlashtirish	Davlat xaridlari sohasida tovarlar va xizmatlarni birgalikda xarid qilish bilan bog'liq qoidabuzarliklar uchraydi, masalan, buyurtmachi kompyuterlarni xarid qilish uchun tender o'tkazishda ularga ma'lum bir litsenziya dasturi o'rnatilgan bo'lishini talab qiladi. Bunda buyurtmachi tomonidan litsenziya va o'rnatish xizmatlari narxi xarid byudjetiga qo'yilmaydi, yetkazib beruvchilar uchun esa qo'shimcha yashirin xarajatlar yuzaga keladi. Tender hujjatlarida kontraktni bajarish uchun barcha zarur xarajatlar aniq ko'rsatilmaganligi, shuningdek, byudjet hisob-kitoblarining kontraktni	

	bajarishning haqiqiy qiymatiga mos kelmasligi ushbu qoidabuzarlikning indikator bo'lib xizmat qiladi.	
Ortiqcha xarid parametrlari	Yuqori parametrlarga ega bo'lgan qoidabuzarlikning ehtimoliy belgisi noreal talablar bilan tender e'lon qilinishidir. Uni "soxta tender" deb ham atashadi, uning mohiyati shundan iboratki, tovar yoki xizmatni "kerakli" yetkazib beruvchidan va "halol" narxda sotib olish to'g'risidagi qaror tenderning o'zidan ancha oldin qabul qilinadi. Signal bo'lib shartnoma narxining shunga o'xshash tovar yoki xizmatning o'rtacha bozor qiymatiga mos kelmasligi xizmat qiladi, narx bozor qiymatidan ancha past bo'lishi ham, tovar/xizmat qiymatidan bir necha barobar yuqori bo'lishi ham mumkin. Buni internetda o'xshash tovar narxlarining qiyosiy tahlilini o'tkazish orqali aniqlash mumkin. Xuddi shuningdek, buyurtmachi tomonidan firibgarlik to'g'risidagi signal - bu texnik talablar oshirilgan yoki e'lon qilingan hujjatlarda boshqa har qanday mayda yoki yirik nomuvofiqliklar bo'lgan va yil oxirida qo'yilgan tenderdir. Bu davrda buyurtmachilar kelgusi yilda byudjet mablag'larini qisqartirib yubormaslik uchun byudjet mablag'larini o'zlashtirishga har tomonlama shoshiladilar. Buyurtmachi tomonidan tovarni xarid qilish bo'yicha bo'lajak tender uchun texnik topshiriqda (TT) o'ta past narxda yuqori sifat tavsiflariga ega bo'lgan tovar yoki xizmatning texnik shartlari belgilanishi natijasida yetkazib beruvchilar o'z biznesiga zarar yetkazmagan holda taklif qilingan qiymat bo'yicha o'z taklifini taqdim etish imkoniyatiga duch keladilar va tenderda ishtirok etishdan bosh tortadilar. Keyingi xarid jarayonida ishtirok etadigan oldindan belgilangan ishtirokchilargina qoladi. Savdolar natijalari oldindan belgilangan, shartnomaviy yetkazib beruvchi g'olib chiqadi, biroq kontrakti amalga oshirish tenderda ko'rsatilganidan farq qiladi: buyurtmachi e'londa talab qilinganidan ancha yomon xususiyatlarga ega bo'lgan tovar yoki xizmatni, lekin texnik topshiriqda ko'rsatilgan narx bilan bir xil narxda qabul qiladi. Talablari oshirilgan tender yoki soxta xaridning quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim bo'lgan qisqacha xulosasi: Tenderdagi noreal talablar. Agar tovar yoki xizmatga qo'yiladigan talablar haqiqatdan yiroq yoki o'ta o'ziga xos bo'lib tuyulsa, bu tender muayyan yetkazib beruvchi uchun yaratilganligini ko'rsatishi mumkin. Kontraktning narx bahosi. Shartnomaning narx	

	bahosini o'xshash tovarlar yoki xizmatlarning o'rtacha bozor qiymati bilan taqqoslash nomuvofiqliklarni aniqlashi mumkin. Narxning bozor ko'rsatkichlaridan yuqoriga yoki pastga sezilarli darajada og'ishi faqat oldindan belgilangan ishtirokchilarni qoldirib, raqobatchilarni chiqarib tashlashga qaratilgan hiyla-nayranglar signali bo'lishi mumkin. Tender hujjatlarida nomuvofiqliklar. E'lon qilingan hujjatlardagi har qanday kichik yoki yirik nomuvofiqliklar buyurtmachining nohalol niyatlarini ko'rsatishi mumkin. Yuqori talablar bilan past narx: agar texnik topshiriq yuqori sifatli tovarlar yoki xizmatlarni noreal past narxda talab qilsa, bu tender ochiq raqobat uchun mo'ljallanmaganligining belgisi bo'lishi mumkin. Bunday firibgarliklarni aniqlash uchun davlat xaridi bayonnomasiga murojaat qilish zarur. Bu davlat xaridlari tartib-taomillarini o'tkazish jarayonida tuziladigan va davlat xaridlari milliy elektron platformasida hamda tender tashkilotchisining rasmiy veb-saytida e'lon qilinadigan rasmiy hujjatdir. Bu tender jarayonida qabul qilingan barcha asosiy qarorlar va harakatlarning rasmiy tasdig'i bo'lib, nizolar yoki tekshirishlar holatida dalil sifatida ishlatiladi. Bayonnomada o'tkazilayotgan tender to'g'risidagi tafsilotlar, shu jumladan xarid qilinayotgan tovarlar, ishlar yoki xizmatlarning nomi, shuningdek ishtirokchilarga qo'yiladigan shartlar va talablar ko'rsatiladi. Ro'yxatda tenderda ishtirok etayotgan barcha kompaniyalar, ularning takliflari va malaka ma'lumotlari ko'rsatiladi. Shuningdek, komissiya tomonidan qabul qilingan qarorlar, takliflarni ko'rib chiqish jarayonida paydo bo'lgan savol va javoblar haqidagi yozuvlar joylashtiriladi. Ishtirokchilarning narx, sifat, yetkazib berish muddatlari va boshqa mezonlarni hisobga olgan holda takliflarini baholash va taqqoslash albatta ko'rsatiladi. Va, qaysi taklif eng yaxshi deb topilganligi va nima uchun, shu jumladan tender g'olibini tanlashni asoslash to'g'risida xulosa beriladi. Hammasi komissiya a'zolarining imzolari bilan tasdiqlanadi.	
Yetkazib berishning real bo'lmagan muddatlari	Ko'pincha, kimoshdi savdosi va tenderlarda, eng yaxshi taklifni tanlashda, yetkazib beruvchilar 3-5 kun ichida tovar yoki xizmat olishni xohlab, Buyurtmachi tovarni yetkazib berishning real bo'lmagan muddatlarini belgilashiga duch kelishadi. Bu korrupsiyalashgan bitimning yaqqol alomatlaridan biridir, chunki sertifikatlash, bojxona tartib-taomillaridan o'tish va uzoq muddatli yetkazib berishni talab qiladigan xomashyo, tovarlar,	

	uskunalarni, ayniqsa, import qilinadigan uskunalarini qisqa muddatda yetkazib berish mumkin emas. Bunday holatlar 2021-yil 22-apreldagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'RQ-684-son qonunning 5-moddasida mustahkamlangan asosiy prinsiplarning buzilishi bo'lgan bunday tenderlarda halol raqobat mavjud emasligidan dalolat berishi mumkin. Mazkur qonun moliyaviy mablag'lardan tejamli va samarali foydalanish, raqobat va xolislikni ta'minlash hamda korrupsiyani bartaraf etishni nazarda tutadi.	
Tushunarsiz texnik topshiriq	Davlat xaridlari kontekstida yetkazib beruvchilar ko'pincha shunday tuzilgan texnik topshiriqlarga duch kelishadiki, ular raqobatchi yetkazib beruvchilarning ishtirokini qiyinlashtiradi yoki hatto imkonsiz qiladi. Ushbu hodisani uchta asosiy toifaga ajratish mumkin: Texnik topshiriqdagi noaniq talablar minimal ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va talab qilinayotgan tovar yoki xizmat haqida aniq tasavvur bermaydi. Masalan, yirik sanoat generatorini yetkazib berish bo'yicha tenderda faqat uning quvvati ko'rsatilishi mumkin, bunda ekspluatatsiya qilish joyi, o'rnatish shartlari, shef-montajga qo'yiladigan talablar hamda murakkab tovar va xizmatlarga qo'yiladigan boshqa muhim talablar aniqlashtirilmaydi. Eskirgan yoki ishlab chiqarilmaydigan tovarlarni talab qilish. Bu usul soxta yetkazib berishni tashkil etish uchun qo'llaniladi. Buyurtmachi amalda boshqa ishlab chiqarilmaydigan mahsulotlarni ixtisoslashtiradi, bu esa "tanlangan" yetkazib beruvchilarga shartnomani bajarish to'g'risida soxta hujjatlarni taqdim etish va tovarlarni real yetkazib bermasdan to'lovlarni olish imkonini beradi. Mavjud bo'lmagan yoki mumkin bo'lmagan mahsulotga TT. Bunday hollarda TT shunday ifodalanadiki, real mavjud mahsulotlarning hech biri talablarga javob bermaydi. Texnik yoki mazmuniy xatolar, masalan, tovar o'lchamlariga ortiqcha nollarni qo'shish yoki o'lchov birliklarini noto'g'ri ko'rsatish (millimetrlar o'rniga metrlar). Ba'zida mahsulotning haqiqatda mumkin bo'lmagan xususiyatlari uchrashi mumkin. Hujjat fayllari bilan bog'liq muammolar, masalan, ular elektron savdo maydonchasida ko'rsatilmaganda yoki noto'g'ri ochilganda. Cheklovlar bilan xarid qilinadigan va cheklovlarsiz xarid qilinadigan har xil turdagi tovarlarni bitta lotga birlashtirish. Noaniq TT buyurtmachiga yetkazib beruvchini tanlashda manipulyatsiya qilish, shu jumladan, takliflarni raqobatchilardan asossiz ravishda rad etish imkoniyatini beradi, shuningdek, yetkazib	

	beruvchining noxolis yoki noxolis tanlovi uchun javobgarlikdan qochish uchun ishlatiladi, chunki takliflarning noaniq belgilangan mezonlarga muvofiq emasligini isbotlash qiyin. Buyurtmachi, shuningdek, muayyan yetkazib beruvchilar bilan oldindan kelishib olishi va oshirilgan narxlarda yetkazib berilayotgan tovarning texnik topshirigʻiga toʻliq mos kelmasligiga koʻz yumishi mumkin, bu esa qoʻshimcha marjaning shakllanishiga va foydaning ahdlashuvchi tomonlar oʻrtasida taqsimlanishiga olib keladi.	
"Mahsulot namunalari taqdim etish talabi"	Davlat xaridlarida tavakkalchilikning yana bir turi mahsulot namunalari taqdim etish talabidir. Bir qarashda, namunalarni talab qilish odatiy amaliyotdek tuyulishi mumkin, ammo bu faqat kichik va oddiy mahsulotlarga tegishli miqdorda boʻlsa. Biroq, tender ishtirokchilari uchun namunalarni taqdim etish talabi asossiz ravishda ogʻir va qimmatga tushadigan holatlar mavjud. Masalan, buyurtmachi yetkazib berish qiyin boʻlgan yoki yetkazib beruvchidan uzoqda boʻlgan koʻp miqdordagi namunalarni taqdim etishni talab qilishi mumkin. Bu ishtirokchilar uchun katta moliyaviy va vaqt xarajatlarini keltirib chiqarishi mumkin, ayniqsa namunalarning qiymati yuqori baholansa. Baʼzan namunalar ishtirokchiga qaytarilmasligi yoki ular "qaytarilmaydigan" deb hisoblanishi ham ishtirokchilarning noroziligiga sabab boʻlishi va xarid ishtirokchilari sonini kamaytirishi mumkin. Shunday qilib, yuqori talab yoki yuqori narxga ega boʻlgan mahsulot namunalari taqdim etish talabi tender ishtirokchilari uchun adolatsiz shart-sharoitlar yaratishi va raqobatni cheklashi mumkin. Davlat xaridlarida mahsulot namunalari taqdim etishni noqonuniy talab qilish indikatorlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi: Tender ehtiyojlariga nisbatan aql bovar qilmaydigan miqdorda yoki hajmda namunalarni taqdim etish talabi. Namunalarni ishlab chiqarishning yuqori narxi, ularni yaratish yoki yetkazib berish katta xarajatlarni talab qiladi, bu tenderning koʻplab ishtirokchilari uchun imkonsiz boʻlishi mumkin. Juda murakkab yoki noyob boʻlgan namunalarga qoʻyiladigan talablar baʼzi ishtirokchilarni ataylab chiqarib tashlashni koʻrsatadi. Namunalarning qaytarilmasligi yoki talablarning aniq yoki asosli emasligi, nima uchun aynan shunday namunalar takliflarni baholash uchun zarur ekanligi aniq tushuntirilmasligi.	

Hujjatlarni topshirishning real bo'lmagan muddatlari	Davlat xaridlarida tez-tez uchraydigan tavakkalchilikning navbatdagi turi "hujjatlarni topshirishning real bo'lmagan muddatlari" hisoblanadi. Ushbu xavf tender ishtirokchilari tomonidan zarur hujjatlarni taqdim etish uchun juda qisqa muddatlar belgilanishi bilan bog'liq. Odatda, auksion va tenderlar ishtirokchilarga o'z takliflarini tayyorlash va taqdim etish uchun ma'lum miqdorda vaqt beradi. Hujjatlarni taqdim etish muddatlari tanlangan xarid tartib-taomiliga qarab o'zgarishi mumkin, ammo o'rtacha 10 kundan 30 kungacha va "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi. Bunday noreal muddatlar davlat xaridlari bozorida ishtirok etish uchun to'siq bo'lishi va raqobatni cheklashi mumkin. Bundan tashqari, texnik hujjatlardan tashqari, tenderlarda ko'pincha malaka hujjatlari va boshqa rasmiy talablarni taqdim etish talab etiladi, bu esa muddatlarni bajarishning murakkabligini oshiradi.	
Katta depozit yoki savdolarida ishtirok etish uchun katta garov summasi	Davlat xaridlari tartib-taomillari doirasida, ayniqsa yirik shartnomalar kontekstida narxni pasaytirish bo'yicha elektron auksionlarda ishtirok etish uchun garov summasiga yuqori talablar qo'yish keng tarqalgan xavflardan biridir. O'zbekistonda davlat xaridlari doirasida narxni pasaytirish bo'yicha elektron auksion auksion ishtirokchilari tomonidan narxlarni raqobatli pasaytirishga asoslanadi. Uni o'tkazish uchun buyurtmachi portalga va ishtirok etish oldidan e'lon joylashtiradi, buyurtmachi va ishtirokchilar operatorning shaxsiy hisobvarag'iga auksion boshlang'ich narxining 3 foizi miqdorida zakalat pulini o'tkazadilar. 54-moddaga muvofiq, agar auksionda ishtirok etish davomida ishtirokchi tomonidan taklif etilgan narx boshlang'ich narxdan 15 va undan ortiq foizga past bo'lsa, ishtirokchi xaridlar predmetining har bir birligi uchun boshlang'ich va o'zi taklif etgan narx o'rtasidagi farq miqdorida oldindan qo'shimcha zakalat to'lashi shart. Qo'shimcha zakalat puli bo'lmagan taqdirda, bunday takliflar elektron tizim tomonidan avtomatik ravishda rad etiladi. Bu paytdan insofsiz ishtirokchilar foydalanadilar, ular ataylab garov summasi qolgan ishtirokchilar uchun haddan tashqari katta bo'ladigan vaziyatni yaratadilar. Summalari yetarli darajada yuqori bo'lgan kontraktlar uchun ishtirokchilardan garov summasining 3 foizi miqdorida avans to'lovi, plyus hisob-kitob-kliring palatasi operatorining vositachilik yig'imi to'lanishi talab etiladi. Auksion narxni pasaytirish uchun ishlagani sababli, savdo	

	qoidalarini doirasida har bir keyingi bosqichda ishtirokchi boshlang'ich narxdan 2% past narxni taklif qiladi. So'ngra, agar ishtirokchi tomonidan taklif qilingan narx chegarali summa narxidan 15% yoki undan yuqoriga past bo'lsa, u holda ishtirokchi tomonidan taklif qilingan va chegarali narx o'rtasidagi farq miqdorida qo'shimcha zakalat to'lash zarur. Auktsionning tugash vaqti kelganda, davlat xaridlarining elektron tizimi avtomatik tarzda auktsionni o'tkazish vaqtida berilgan eng past narxga ega bo'lgan taklifni aniqlaydi. Eng past narx bo'yicha taklif bergan ishtirokchi auktsion g'olibi sifatida davlat xaridlarining elektron tizimi tomonidan tanlab olinadi. Bunday holatlar uchun kontrakt qiymatining sun'iy ravishda oshirilishi, yetkazib beruvchining buyurtmachi bilan oldindan kelishuvi, shuningdek, juma kuni savdoning o'tkazilishi natijasida bo'lishi mumkin, chunki bu kuni hisob-kitobni to'ldirish uchun bank operatsiyalarini bajarish qiyin. Ushbu omillarning mavjudligi potensial ishtirokchilar doirasini cheklash niyati yoki auktsionda shartnomaviy jihatlar mavjudligidan dalolat beradi. Bunday shartlar ko'plab kompaniyalar uchun cheklovchi omil hisoblanadi, chunki garov pulini o'z vaqtida to'lay olmagan kompaniyalar tizim tomonidan avtomatik ravishda rad etiladi. O'zbekiston Respublikasining "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunida Xarid komissiyasi ishtirokchilardan garov, bank kafolati, depozit yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa usulda takliflarni ta'minlashni talab qilishga haqli ekanligi belgilangan. Bunda davlat buyurtmachisi ta'minot to'g'risidagi hujjatni kontrakt kuchga kirgandan va ushbu kontrakt bajarilishini ta'minlagandan keyin bir ish kuni ichida qaytarishi yoki qaytarilishini ta'minlashi kerak, agar bunday ta'minot davlat xaridlari shartlarida talab etilsa, demak, shartnomani bajarish davrida garov summasi muzlatilgan bo'ladi. Bunday sxema auktsionlarda va elektron shaklda, elektron tizim orqali stavkalar qo'yilganda qo'llaniladi.	
Yil oxirida e'lon qilingan tenderlar	Yil oxirida e'lon qilingan tenderlar ko'pincha byudjetni boshqarish va davlat xaridlarida ma'lum xatarlar bilan bog'liq. Bu davr tenderlar sohasidagi faollikning tezlashishi bilan tavsiflanadi, chunki davlat va munitsipal organlar byudjetning qolgan mablag'larini byudjet yili tugashidan oldin ishlatishga intiladilar. Bunday tenderlarni ko'pincha e'lonlar sonining keskin ko'payishiga qarab aniqlash mumkin. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, arizalarni	

	topshirish va shartnomani bajarish uchun noreal qisqartirilgan muddatlar mavjud, shuning uchun ishtirokchilarga sifatli takliflarni tayyorlash uchun kam vaqt qoladi. Ushbu tenderlarda ko‘pincha sotib olishning haqiqiy talablaridan oshib ketadigan byudjet chegaralari belgilanadi, bu resurslarga bo‘lgan haqiqiy ehtiyojdan oshib ketadigan hajmda mablag‘ ajratilishini ko‘rsatadi. Yil oxirida xarid qilishda ko‘pincha xarid qilish jarayonini tezlashtirish, shu jumladan arizalarni topshirish muddatlarini qisqartirish, talab qilinadigan hujjatlar hajmini kamaytirish va tushgan arizalarni tezkor baholash choralari ko‘riladi. Tender spetsifikatsiyalari va talablari noaniq bo‘lishi yoki buyurtmachining o‘ziga xos talablariga javob beradigan muayyan yetkazib beruvchilarni jalb qiladigan tarzda shakllantirilishi mumkin. Umuman olganda, muvaffaqiyatli xaridlar natijasida byudjet mablag‘laridan samarasiz foydalanish sodir bo‘ladi va davlat organlari va soliq to‘lovchilar uchun uzoq muddatli salbiy moliyaviy oqibatlarga olib keladi. Shoshilinch xaridlar muammosini hal qilishning kaliti rejalashtirishni yaxshilash, nazorat va shaffoflikni kuchaytirish, shuningdek davlat organlari, qonunchilik institutlari, auditorlik xizmatlari va jamoatchilikning faol ishtirokini o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvdan iborat.	
Tovar birligining oshirilgan narxi	Tovar birligi uchun oshirilgan narxlar davlat organlari tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish uchun real narx belgilashda mumkin bo‘lganidan ko‘ra ko‘proq mablag‘ sarflaganida katta muammoni keltirib chiqaradi. Mahsulot birligiga narxlarning oshib ketishiga biz tavakkalchilik sifatida qaraymiz. Bu xaridlarni rejalashtirish tizimidagi kamchiliklar, narxlarning shakllanishi ustidan tegishli nazoratning yo‘qligi yoki byudjet mablag‘laridan samarali foydalanilmayotganidan dalolat beradi. Bunday hollarda narxlarning oshishi qonunning to‘g‘ridan-to‘g‘ri buzilishi bo‘lmasligi mumkin, ammo u moliyaviy yo‘qotishlar va samarasizlik uchun imkoniyat yaratadi. Yuqori narxlar, shuningdek, yetkazib beruvchilar va davlat xizmatchilari o‘rtasida kelishuv bo‘lganida, tender shartlari pora yoki boshqa noqonuniy foyda evaziga muayyan yetkazib beruvchiga shartnomani taqdim etish uchun sozlangan bo‘lsa, korrupsiya xavfining oshishi bilan bog‘liq. Odatda narxlar o‘lchash uskunalari, sanoat ehtiyot qismlari, shuningdek, muhandislik yoki IT xizmatlari kabi o‘ziga xos tovarlar uchun oshib ketadi. Bunday holatlarni aniqlash uchun bozorni sinchiklab o‘rganish zarur. Bu kamida uchta turli yetkazib beruvchidan tijorat takliflarini olish va narxlarni	

	taqqoslashni o'z ichiga oladi: Yetkazib beruvchilar o'rtasida takliflarni taqqoslash Tenderning boshlang'ich narxini taklif etilgan narxlar bilan taqqoslash Tenderning boshlang'ich narxi va bozor narxlari o'rtasidagi farq tahlili Bozorni o'rganishda faqat internetda topilgan narxlarga tayanish tavsiya etilmaydi, chunki ular real bozor holatiga mos kelmasligi mumkin. Buning o'rniga professional savdo platformalari va birjalar ma'lumotlari, ishonchli tadqiqot agentliklarining tarmoq tahliliy hisobotlari va tadqiqotlaridan foydalanish kerak. Avvalgi xaridlarni tahlil qilish yoki bevosita yetkazib beruvchilardan ma'lumot so'rash ham samarali usul hisoblanadi. Narxlar oshganini aniqlashning yana bir usuli bozor ishtirokchilari, ayniqsa lotda yutqazganlar bilan maslahatlashishdir. Ularning tajribasi va bilimlari real narxlar va bozor sharoitlari haqida qimmatli ma'lumotlar berishi mumkin. Bozor holatini chuqurroq tushunish va davlat xaridlari sharoitida narxlarning oshib ketish holatlarini aniqlash uchun tanlab olingan lotlarni batafsil tahlil qilish tavsiya etiladi. Bozordagi narx diapazoni haqida tasavvurga ega bo'lish uchun o'nta turli lotni ko'rib chiqishdan boshlash kerak. O'rtacha bozor narxiga nisbatan tovar birligi uchun eng yuqori narxga ega bo'lgan lotga alohida e'tibor qaratish lozim. Shuni ta'kidlash kerakki, barcha xaridlarni ham bunday tahlil qilish mumkin emas. Standartlashtirilgan tovarlarni (masalan, A4 ofis qog'ozi, oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish kabi) taqqoslash juda oson, ammo qurilish ishlari yoki xizmatlar ko'rsatishni taqqoslashda juda ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak, chunki ko'pincha bunday shartnomalar narx shakllanishiga ta'sir qiluvchi ko'plab jihatlarga ega bo'ladi. Bunday yondashuv narx shakllanishidagi anomaliyalarni aniqlash va narxlarning asossiz oshirilishi ehtimoliy holatlarini aniqlash imkonini beradi. Eng katta narx farqiga ega lotning batafsil tahlili ushbu oshish tovar yoki xizmatning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqmi yoki samarasiz rejalashtirish yoki hatto korrupsiya amaliyoti natijasimi ekanligini tushunishga yordam beradi. Ko'pincha tovar birligi uchun oshirilgan narxlar to'g'ridan-to'g'ri xaridlarda uchraydi. Shu sababli to'g'ridan-to'g'ri xaridlar usulini qo'llash amaliyoti o'tkazilgan tartib-taomillar soni, qiymati va ayniqsa	
--	---	--

	aynan to'g'ridan-to'g'ri xaridlar usulini tanlashni asoslash kesimida alohida tahlilga loyiqdir. Ayrim xaridorlar raqobat tartib-taomillari orqali arzonroq xarid qilinishi mumkin bo'lgan tovarlar va xizmatlarni raqobatsiz xarid qilish orqali to'g'ridan-to'g'ri xarid qilish huquqini suiiste'mol qiladilar, shu tariqa byudjet mablag'laridan samarasiz foydalanadilar. IHTT tavsiyalariga ko'ra (22-bet), raqobatdosh bo'lmagan tartib-taomillar minimallashtirilishi va shartnomalar umumiy qiymatining 10 foizidan oshmasligi kerak. Raqobatbardosh bo'lmagan xarid tartib-taomillaridan foydalanish darajasining yuqoriligi buyurtmachi tomonidan raqobatning kamsitilishi va korrupsiyaviy xatti-harakatlardan dalolat berishi mumkin, buning sabablari qo'shimcha ravishda o'rganilishi kerak.	
--	---	--

Tanlov takliflarini baholash yakunlanish bosqichida
korruptsiyaviy huquqbuzarliklar va xavf-xatarlarning asosiy usullariga
misollar (chek-list)

Usullar	Usullar va hiylalar tavsifi	Aniqlangan huquqbuzarliklar va xavf-xatarlar to'g'risida belgilar
1. Buyurtmachi tomonidan tender to'g'risidagi maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilish	Buyurtmachi kerakli firmalarga raqobatchi firmalarning narx takliflari to'g'risidagi axborotni oshkor qilishi mumkin. Natijada, kerakli firma eng maqbul taklifni beradi va tender (auksion) g'olibiga aylanadi.	
2. Tenderda ishtirok etishdan bosh tortishga majburlash	Buyurtmachi, kerakli tadbirkorning g'alabasini ta'minlash uchun, g'olibga yoki g'alabaga yuqori imkoniyatga ega boshqa ishtirokchilarga ma'lum bir to'lov evaziga ishtirok etishdan voz kechishni taklif qilishi mumkin.	
3. Sindikat tenderlar yoki "Raqobatga taqlid qilish"	Davlat xaridlarida qoidabuzarlikning yana bir keng tarqalgan turi sindikat tenderlaridir. Bunday tenderlarda bir shaxs tomonidan boshqariladigan yoki o'zaro bog'langan kompaniyalar guruhi ishtirok etib, raqobat ko'rinishini yaratadi. Ushbu kompaniyalar o'z takliflari va narxlarini oldindan kelishib oladilar, shuningdek, ulardan kim g'olib bo'lishini aniqlaydilar. Ushbu kelishuvdan maqsad shartnoma narxiga sun'iy ta'sir o'tkazish, uni pasaytirish, saqlab qolish yoki oshirishdan iborat. Bunday kelishuv faqat raqobat illyuziyasini yaratadi va bir nechta shakllarda namoyon bo'lishi mumkin, jumladan: Bir xo'jayinning bir nechta kompaniyasi bor. Ko'pincha tadbirkorlar qarindoshlari yoki do'stlari nazorati ostida bo'lgan bir nechta kompaniyani ro'yxatdan o'tkazadilar va ulardan tenderlarda ishtirok etish uchun foydalanadilar. Ular bir-birlari bilan oldindan kelishib, savdolarga ro'yxatdan o'tganlarida va savdolarning borishiga jamoa bo'lib ta'sir ko'rsatganlarida, oxirgi taklif kelishib olgan ishtirokchilardan birining qo'lida bo'lmaguncha, raqobatchilik illyuziyasini yaratadilar. Qolganlar esa hech narsasiz chiqib ketishadi. Ikki yoki undan ortiq kompaniya tenderlarda o'zaro qo'llab-quvvatlash to'g'risida shartnoma tuzganda, savdolarda o'zaro ishtirok etganda	

xarid ishtirokchilarining minimal sonini ta'minlaganda o'zaro qo'llab-quvvatlash. Agar boshqa hech kim ishtirok etmasa, ular osongina g'alaba qozonishadi. Ba'zida yetkazib beruvchilar o'zlarining savdolariga raqobatni taqlid qiladigan oddiy kompaniyalarni olib kelishadi. Shuning uchun hatto buyurtmalar soni ko'p bo'lgan xaridlarda ham savdolarning turli ishtirokchilarida pozitsiyalar bo'yicha stavkalar (bidlar) bir xil yoki juda yaqin emasligini, ular foizlarda aniq farqlanmasligini tekshirish kerak. Shaxslarning aloqadorligini chuqurroq tahlil qilish uchun kompaniyalar bir xil savdolarida birgalikda ishtirok etib o'zlarini qanday tutganliklarini tekshirish kerak, bunday kompaniyalar ta'sischilarining aloqadorligini tekshirish ham ma'noga ega.

Sindikata ishtirokchilari bilan buyurtmachi yoki tender qo'mitasi vakillari o'rtasidagi kelishuv. Sindikata tenderlarida poraxo'rlik, noqonuniy imtiyozlarni taklif qilish, maxfiy ma'lumotlar almashish yoki korrupsiyaning boshqa shakllari istisno etilmaydi. Ushbu sxemani aniqlash qiyinroq, chunki sindikataga kiradigan turli kompaniyalar tenderda navbatma-navbat yutib chiqishi va uni "sevimli yetkazib beruvchi"dan ko'ra qiyinroq isbotlashi mumkin.

Bu 22.04.2021-yildagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'RQ-684-son, Qonunning "Manfaatlar to'qnashuvi" nomli 14-moddasini buzadi.

Davlat buyurtmachisining, davlat xaridlari elektron tizimi operatorining, ixtisoslashgan tashkilotning, ekspert tashkilotining mansabdor shaxslari va boshqa xodimlari, shuningdek xarid komissiyasining a'zolari hamda ekspertlar xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirishda o'z ishtirokidagi davlat xaridlariga doir bitimning natijasi bo'lgan har qanday shaxsiy foydani bevosita yoki bilvosita olish huquqiga ega emas.

Sindikata tenderlarida shubhalarni tasdiqlash uchun odatda hujjatlar, bayonnomalar, moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishni o'z ichiga olgan batafsil tekshiruv talab qilinadi, ammo potensial kelishuvni ko'rsatishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar mavjud:

Turli tenderlarda bir xil kompaniyalar tandemining takroriy ishtirokchilari, ayniqsa, agar bu kompaniyalar har doim o'xshash takliflarni taqdim etsa.

Turli kompaniyalarning o'xshash yoki bir xil takliflari, shu jumladan narxlar, yetkazib berish shartlari, tovarlar yoki xizmatlarning texnik

	tavsiflari. Kompaniyalar o'rtasidagi munosabatlar, masalan, umumiy rahbariyat, egalik, manzillar, buxgalter, hujjatlarning imzolovchilari, IP-manzillar, aloqa ma'lumotlari yoki oldingi shartnomalarning umumiy tarixi. Bir xil hujjatlar, masalan, turli kompaniyalarning hujjatlaridagi printerdan olingan bir xil belgilar. Turli tenderlarda bir xil kompaniyalar o'rtasida g'oliblarning navbatlashuvi, bu shartnomalarni taqsimlash bo'yicha kelishuvni ko'rsatishi mumkin. Yetkazib beruvchilar soni cheklangan oligopolistik bozorlar, masalan, avtomobil yo'llarini ta'mirlash va saqlash bozori, bunday xavf-xatarlarga ayniqsa moil bo'ladi. Savdolar paytida takliflarda raqobatning yo'qligi, masalan, boshqa ishtirokchilar raqobatbardoshroq shartlar yoki narxlarni taklif qilishga harakat qilmaganda. Tender jarayonidagi g'alati holatlar, masalan, ehtimoliy raqobatchilarning tushuntirib bo'lmaydigan tarzda chiqarib tashlanishi yoki tender talablarining asossiz o'zgarishi. Kompaniyalarning bozor ulushi va ularning tenderda yutib olishdagi muvaffaqiyati o'rtasida nomuvofiqlik mavjud bo'lganda bozor ulushi va kapitallashtirish tahlili. Savdolarning boshqa ishtirokchilaridan ehtimoliy til biriktirishni ko'rsatuvchi shikoyatlar.	
4. Yo'qolgan buyurtmachi	Buyurtmachilar va tender ishtirokchilari o'rtasida aniq va shaffof muloqotni ta'minlash juda muhimdir. "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunning 58-moddasiga muvofiq tanlash o'tkazilishi to'g'risidagi e'londa quyidagilar ko'rsatilishi kerak: davlat buyurtmachisining ishtirokchilar bilan aloqa bog'lash uchun aloqa qiluvchi shaxslar sifatida belgilangan bir yoki bir nechta mansabdor shaxslarining yoki boshqa xodimlarining ismi, lavozimi va manzili. Muayyan yetkazib beruvchilarga nisbatan afzalliklarga ega bo'lgan ba'zi buyurtmachilar tender hujjatlari bo'yicha masalalarni tushuntirish uchun buyurtmachining mas'ul shaxsi bilan bog'lanishga harakat qilishda tenderning "begona" ishtirokchilariga qiyinchilik tug'dirishlari mumkin. Bunday qoidabuzarlikning belgilari ta'minot bo'limi boshlig'i yoki xaridlar bo'limi mutaxassisi bilan ishtirokchilar uchun mavjud bo'lmagan aloqalarning yo'qligi bo'lishi mumkin, bu esa tender talablarini tushunishni qiyinlashtiradi va raqobat kurashida ishtirok etish imkoniyatini cheklaydi. Bog'lanish	

imkonsizligining eng ko‘p uchraydigan sabablari:

Ko‘rsatilgan shaxsning telefonini yo hech kim ko‘tarmaydi, yoki u o‘chirilgan. Buyurtmachining mas‘ul shaxsi bilan bog‘lanishga urinishlar muvaffaqiyatsiz yakunlanadi, chunki qo‘ng‘iroqlar va xatlarga javob berilmaydi. Elektron savdo maydonchasida operatorning chatiga murojaat qilinganda ham buyurtmachi tomonidan munosabat bildirilmaydi.

Tender talablarini tushunishni qiyinlashtiradigan **ma‘lumot yoki tushuntirishni sun‘iy ravishda kechiktirish** va muloqotda aniqlik va to‘g‘ridan-to‘g‘rilikning yo‘qligi.

Nomuvofiq javob - bu tender hujjatlarida ko‘rsatilgan aloqa qiluvchi shaxs telefon raqami noto‘g‘ri ulanganligini va savollarga javob berish uning vakolatiga kirmasligini ma‘lum qilishi yoki uning telefon raqami aloqa raqami sifatida ko‘rsatilganligiga qaramay, berilgan savollarga javob berish uchun zarur bilimlarga ega emasligini tan olishi, "Yo‘qolgan buyurtmachi" tushuntirish berishga tayyor emasligini, chunki yetkazib beruvchini tanlash to‘g‘risidagi qaror allaqachon qabul qilinganligini bildiradi, va boshqa ehtimoliy yetkazib beruvchilar bilan muloqotda bo‘lishning ma‘nosi yo‘q. Ochiq mijoz har doim bitim tuzish va kerakli tovarni sotib olishdan haqiqatan manfaatdor bo‘lganda aloqaga chiqadi.

Buyurtmachi va tender ishtirokchilari o‘rtasida aniq va shaffof aloqa mavjud bo‘lmaganda, hech bir aqli yetkazib beruvchi noma‘lum narsada ishtirok etib, tavakkal qilmaydi. Ehtimol, u ishtirok etishdan bosh tortadi, chunki aniq o‘zaro anglashuv va ochiq muloqotsiz savdolarni o‘tkazish mumkin emas.

22.04.2021-yildagi "Davlat xaridlari to‘g‘risida"gi O‘RQ-684-son Qonunning 46-moddasi buzilmoqda, unda davlat xaridlari jarayonida quyidagilarga yo‘l qo‘yilmasligi aytiladi: ishtirokchilarni kamsitish, bir ishtirokchiga ikkinchisiga zarar yetkazgan holda imtiyoz yoki preferensiyalar berish, shuningdek, Qonunning 6-moddasida davlat buyurtmachisi xarid qilish tartib-taomillarini tashkil etish va o‘tkazish uchun mas‘ul shaxsni belgilashi shartligi aytiladi.

Davlat xaridi jarayoniga bevosita jalb qilinmagan tashqi kuzatuvchi (jurnalist) uchun ushbu xavfni mustaqil ravishda kuzatib borish ancha murakkab hisoblanadi. Ammo tushuntirish

	berishga va potensial yetkazib beruvchilar bilan aloqaga chiqishga tayyorlikni tenderda ishtirok etayotgan yetkazib beruvchilarga kommunikatsiyalar uchun murojaat qilish orqali tekshirish mumkin. Agar ular buyurtmachining tushuntirish berishga tayyor emasligini tasdiqlasa, bu til biriktirish yoki xarid to'g'risidagi qonun hujjatlarining boshqa buzilishlaridan dalolat berishi mumkin.	
5. Noxolis baholash	Buni komissiya arizalarni ko'rib chiqishda ishtirokchiga baholash mezonlarida ko'rsatilmagan takliflar uchun qo'shimcha ballar berganda yoki u tomonidan ko'rsatilgan ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchliligini tekshirmaganda kuzatish mumkin. <i>Masalan, baholash jarayonida komissiya ishtirokchilarning xarid predmetiga taalluqli bo'lmagan ko'rsatkichlari va yutuqlarini e'tiborga oladi.</i>	
6. Tenderga buyurtmanomalarini asossiz rad etish	Davlat organi ishtirokchilarning arizalarini asossiz yoki tegishli tushuntirishlarsiz rad etadi. Kamchiliklar arzimas bo'lsa-da, ularni tezda tuzatish mumkin bo'lsada, degan bahona bilan firmaning tender yoki auksionda ishtirok etishi istisno qilinadi. <i>Masalan, texnik topshiriqda ishlarni bajarish uchun zarur bo'lgan materiallarning narxini smetada aks ettirish zarurligi haqida hech narsa deyilmagan, ammo buyurtmachi ushbu hisob-kitoblar smetada aks ettirilmaganligi sababli arizani rad etadi.</i>	
7. Affillanganlik va buyurtmachi va ishtirokchi o'rtasidagi aloqa	Buyurtmachilar va tender ishtirokchilari o'rtasidagi affillangan aloqa davlat xaridlarida tez-tez uchraydigan qoidabuzarlikning yana bir turidir. Agar xarid ishtirokchilari orasida umumiy rahbar yoki benefitsiar, pirovard natijada mulk huquqiga ega bo'lgan yoki yetkazib beruvchini nazorat qiluvchi shaxs bo'lsa, ular affillangan va bitta bitimga manfaatdor deb hisoblanadi, Raqobat to'g'risidagi qonunga muvofiq esa, ushbu moddaning kimoshdi savdosida o'zaro manfaatdor shaxslarning ishtirok etishi taqiqlanadi. Ishtirokchi asosiy benefitsiar mulkdor to'g'risidagi axborotni oshkor qilishi shart ("Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunning 4-modda 1-qismining 1-kichik bandi, 23-modda 3-qismining 3-kichik bandi). Zamonaviy sharoitda bunday aloqalar kuchaytirilgan nazorat tufayli kamroq ko'zga tashlanadi. To'g'ridan-to'g'ri aloqani aniqlash qiyinlashadi, chunki ishtirokchilar ehtimoliy oqibatlarni anglab yetganliklari sababli aniq xatolardan qochadilar. Ilgari, buyurtmachi ishtirokchi kompaniyaning ta'sischisi yoki	

	direktori bo‘lishi va u bilan shartnomalar tuzishi mumkin bo‘lganida, bunday qoidabuzarliklar ko‘proq uchrar edi. Xarid komissiyasi tanlov va tender o‘tkazishda ishtirokchilarning affillangan aloqasi mavjudligini tekshirishi shart. Agar ishtirokchilarning ta’sischilari, buyurtmachi yoki tashkilotchi vakili, operator yoki komissiya a’zosi va ishtirokchining ta’sischisi yaqin qarindoshlik aloqalariga ega bo‘lsa, ularni ishtirok etishdan chetlashtirish zarur, Qonun bunday ishtirokchilarning bitta lotda qatnashishini taqiqlaydi, ("Davlat xaridlari to‘g‘risida"gi Qonunning 23-moddasi 4-qismi, 42-moddasi 1-qismi 6-kichik bandi). Affillanganlik ehtimoli to‘g‘risidagi va tasdiqlash uchun qo‘shimcha tekshiruvni talab qiladigan signallar quyidagi belgilarni o‘z ichiga oladi: Shu sababli tender bir necha marotaba o‘tkazilmaganida ishtirokchilarning yo‘qligi. Bu raqobatchilarni cho‘chitib yuborgan lotga qo‘yiladigan o‘ta qat’iy yoki noreal talablardan dalolat berishi mumkin. Murakkab sharoitlar tufayli ishtirokchilarning cheklangan soni, masalan, buyurtmachi ishlab chiqaruvchidan avtorizatsiyani talab qilishi. Ba’zi hollarda, ayniqsa, sertifikatlashni talab qiladigan murakkab texnik qurilmalar, ixtisoslashtirilgan uskunalar yoki mahsulotlar haqida gap ketganda, avtorizatsiya talabi asosli bo‘lishi mumkin. Biroq, agar u asossiz ishlatilsa, bu raqobatni sun’iy cheklash yoki ma’lum bir yetkazib beruvchilarning afzal ko‘rishidan dalolat beradi. Sertifikatlar mamlakatga tovar amalda olib kirilgandan keyin beriladigan yoki yangilanadigan tovarlarni import qilishda hujjatlarni topshirish bosqichida sertifikat taqdim etish sharti asossiz talab hisoblanadi. Qarz mablag‘lari yoki buyurtmachi va yetkazib beruvchi o‘rtasida boshqa moliyaviy munosabatlar mavjud bo‘lgan moliyaviy aloqalar, mashina va uskunalarini bir-biriga ijaraga yoki lizingga berish, pudrat shartnomalarida ishtirok etish. Tender takliflarining cheklangan soni, ayniqsa, agar bitta yetkazib beruvchi ko‘pincha aniq afzalliklarsiz yutib chiqsa. Tender hujjatlarida bir yetkazib beruvchiga qo‘yiladigan talablar. Ma’lum bir yetkazib beruvchiga qulay bo‘lgan tender hujjatlarida tez-tez o‘zgarishlar.	
8. "Doimiy yetkazib beruvchi"	Davlat xaridlarida tez-tez uchraydigan qoidabuzarlikning navbatdagi turi "doimiy	

	yetkazib beruvchilar" hisoblanadi. Bu turdagi qoidabuzarliklar aynan bir kompaniya doimiy ravishda muayyan lotlar bo'yicha tenderlarda g'olib bo'lib turishi bilan tavsiflanadi. Bir qarashda, bunday tenderlar oddiy tenderlarga o'xshab ko'rinadi, ammo savdo jarayonida aniq bo'ladiki, mijozning doimiy hamkori bo'lgan kompaniyalardan biri yuqoriroq narxni taklif qiladi va yakunda yagona da'vogar bo'lib qoladi. Raqobatning ko'rinishiga qaramay, bitimlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu tenderlarda g'olib har doim bir xil bo'ladi. Shuni yodda tutish kerakki, bitta kompaniya tomonidan tenderlarni muntazam ravishda yutib borish har doim ham qoidabuzarlik alomati bo'lavermaydi. Bu takliflarning yuqori sifati yoki kompaniyaning ixtisoslashtirilgan ekspertizasi natijasi bo'lishi mumkin. Biroq, shubha uchun asoslar mavjud bo'lganda, qoidabuzarliklarni aniqlash uchun sinchkovlik bilan va xolisona tahlil qilish zarur. Quyida buni tekshirishga yordam beradigan bir nechta yondashuvlarni keltiramiz: Buyurtmachining tenderlar tarixini tahlil qilish bir kompaniya haqiqatan ham tenderlarda muntazam g'olib chiqishini va insofsiz raqobat yoki kelishuvdan shubhalanish uchun asoslar mavjudligini aniqlashga yordam beradi. Raqobatni asossiz ravishda cheklaydigan yoki ma'lum bir kompaniya uchun foydali bo'lgan o'ziga xos shartlar yoki talablar bo'yicha tender shartlarini taqqoslash. Manfaatlar to'qnashuvini buyurtmachi va g'olib kompaniya o'rtasida shaxsiy yoki ishbilarmonlik aloqalari mavjudligini tekshirish, bu manfaatlar to'qnashuvidan dalolat berishi mumkin. Adolatsiz yoki shaffof bo'lmagan tartib-taomillarga ishora qilishi mumkin bo'lgan tenderning boshqa ishtirokchilarining shikoyatlari va murojaatlari yoki uchinchi tomonlarning kuzatuvlarini monitoring qilish. Shubhali faktlar aniqlangan taqdirda vaziyatni chuqurroq tahlil qilish va huquqiy baho olish uchun yuridik ekspertlar bilan maslahatlashish. Jiddiy shubha tug'ilganda mustaqil tekshiruv o'tkazish uchun nazorat organlari bilan hamkorlik qilish.	
9. Sodiq tender komissiyasi	Bu turdagi buzilish taklifni baholashda ballarni pasaytirishdan iborat. Ideal holatda davlat xaridlarida takliflarni baholash xolis va aniq belgilangan mezonlar asosida amalga oshirilishi lozim. Xarid komissiyasi tanlov hujjatlari loyihasini Qonun talablariga muvofiqligini yuzma-yuz majlisda yoki masofadan turib ko'rib	

	chiqadi va tanlov takliflarini baholash mezonlarini belgilaydi. Tanlovga tayyorgarlik doirasida baholash mezonlari ro'yxati belgilanadi, bunda har bir mezon o'zining vazni yoki ahamiyatiga ega bo'ladi (masalan, narx 1 og'irlikdagi ustuvor mezon bo'lishi mumkin, boshqa, kamroq muhim jihat 0,1 og'irlikdagi mezon bo'lishi mumkin). Tanlov davomida kelib tushgan barcha takliflar ekspertlar tomonidan ushbu mezonlar asosida baholanadi. Har bir mezon uchun talabnomalarga muayyan miqdordagi ballar beriladi. Ishtirokchining umumiy yakuniy bali to'plangan ballarni tegishli mezonning vazn koeffitsiyentiga ko'paytirish va keyinchalik ushbu ballarni qo'shish yo'li bilan hisoblanadi. Baholash natijalariga ko'ra eng ko'p ball to'plagan ishtirokchi tanlov g'olibi bo'ladi. Biroq tender to'g'risidagi e'lon shartlarida baholash mezonlari aniq ifodalanmagan bo'lsa, komissiya subyektiv talqin qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu, masalan, davlat ro'yxatidan o'tkazilganlik to'g'risidagi guvohnoma, ruxsat beruvchi litsenziyaning mavjudligi yoki yo'qligi yoki muayyan turdagi ishlar uchun guvohnoma kabi bir xil mezon uchun turli miqdordagi ballarda namoyon bo'lishi mumkin. Bir holatda kompaniyalar bunday hujjat uchun 5 ball, boshqa bir kompaniya uchun esa 10 ball qo'yishlari mumkin, garchi litsenziyaning mavjudligi o'z-o'zidan ustunlik bermasa ham. Baholash jarayonida aynan nima ustuvorligini aniq ko'rsatuvchi mezonlar aniq ko'rsatilmaganligi sababli, bu tender ishtirokchilari uchun chalkashliklar keltirib chiqaradi va tortishuvlarning ikkala tomonini ham charchatadigan uzoq davom etadigan munozaralarga sabab bo'ladi. Ba'zida ishtirokchilarning juda bema'ni baholari mavjud, masalan, korrupsiyaga qarshi kurash qoidalari talabi bo'lgan shablonli xatning mavjudligi kabi mezon bo'yicha. Bu xat majburiy hujjatlar ro'yxatiga kiradi va har bir ishtirokchi shunchaki imzo chekishi va muhr bosishi kerak. Shunday qilib, bu xatlar ham "ballar bilan o'ynash" vositasi va yakuniy natijani soxtalashtirish uchun qulay vaqt Sodiq tender komissiyasi to'g'risida guvohlik berishi mumkin bo'lgan signallar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: Tenderning texnik yoki malakaviy qismi bosqichida qatnashchilarni narx qismigacha	
--	--	--

	qo‘ymasdan chiqarib tashlash. Imtiyozli yetkazib beruvchilardan tashqari barcha salohiyatli ishtirokchilarning malakasi yoki texnik tavsiflari bahosini pasaytirish, narx takliflari ko‘rib chiqilgunga qadar ularni chiqarib tashlash. Ishtirok etish bayonnomasidagi har bir ishtirokchining takliflarini tahlil qilish va ishtirokchilarning malaka talablariga muvofiqligini taqqoslash orqali aniqlanadi. Baholarning oldindan belgilangan mezonlarga mos kelmasligi. Baholashning aniq uslubiyotining mavjud emasligi yoki baholash mezonlarida asossiz o‘zgarishlar. Turli ishtirokchilarda bir xil mezonlarning turlicha baholanishi. Komissiyaning baholashlarga mantiqiy va asoslangan tushuntirishlar berishdan bosh tortishi. Boshqa ishtirokchilarning o‘z takliflariga adolatsiz baho berilganligi haqidagi shikoyatlari.	
--	--	--

Kontraktlarni tuzish va bajarish bosqichidagi korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar va xatarlarning asosiy usullariga misollar
(chek-list)

Usullari	Usullar va hiylalar tavsifi	Aniqlangan huquqbuzarliklar va xavf-xatarlar to'g'risida belgilar
1. "Boshqa shartlar" bo'yicha kontrakt tuzish	Kontrakt tuzilganidan keyin uning shartlarini o'zgartirish. Aksariyat hollarda, tenderlar doirasida buyurtmachi ishtirokchilarga standart shartnoma shablonini yoki oddiy shartnomani taqdim etadi, bu odatda g'alaba qozongan taqdirda shartnoma tuzish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq shunday bo'ladiki, g'olib e'lon qilingandan so'ng buyurtmachi boshlang'ich tenderda ko'rsatilgan shartlardan sezilarli darajada farq qiladigan shartlarga ega butunlay boshqa shartnomani taklif qiladi. O'zbekistonda tenderda g'olib e'lon qilingandan keyin shartnoma shartlari o'zgargan taqdirda "<u>Davlat xaridlari to'g'risida</u>"gi Qonunning 70-moddasi buziladi, unga ko'ra tender natijalari bo'yicha shartnoma tender bo'yicha xarid qilish hujjatlarida va tender ishtirokchisi tomonidan berilgan taklifda ko'rsatilgan shartlarda tuzilishi kerak. G'olib e'lon qilinganidan keyin shartnoma shartlarini o'zgartirish va tender e'lon qilinganidan mutlaqo boshqa shartlarni taklif qilish qonunning ushbu qoidasiga ziddir. Ba'zi mijozlar shu tarzda g'oliblarga bosim o'tkazishga va ulardan yanada foydaliroq shartlarni siqib chiqarishga harakat qilishadi yoki bu ishtirok etishdan bosh tortishga olib keladi, bu esa mijozning maqsadi bo'lib, ularga ko'proq mos keladigan kompaniya bilan shartnoma tuzish yo'lini tozalaydi. Bunday amaliyotlar halol raqobatga salbiy ta'sir ko'rsatadi ba'zan qonunni buzishlari ham mumkin. "<u>Davlat xaridlari to'g'risida</u>"gi Qonunga ko'ra, davlat xaridlarining elektron tizimi davlat buyurtmachisi tomonidan tanlangan ishtirokchining taklifida ko'rsatilgan shartlarga muvofiq va ishtirokchilar tomonidan taklif etilgan eng past narxda shartnomani shakllantirishi kerak. Shuningdek, qonunchilikda hujjatlarida Davlat xaridlari bo'yicha shikoyatlarni ko'rib chiqish komissiyasini tashkil etish va uning faoliyati to'g'risidagi qoidalar ham mavjud bo'lib, turli davlat organlarining, shu jumladan Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasining davlat xaridlari sohasidagi mas'uliyati va vakolatlari belgilangan hamda g'olib e'lon qilinganidan keyin ularni	

	o'zgartirishga bo'lgan har qanday urinishlar g'olib tomonidan shikoyat berilishi yoki huquqiy harakatlar uchun asos bo'ladi. Bunday buzilishni kontrakt ijrosini monitoring qilish bosqichida, haqiqiy bajarish shartlarining kontraktga ko'rsatilgan shartlarga muvofiqligini tahlil qilish orqali aniqlash mumkin. Davlat xaridlarida kontrakt tuzilganidan keyin uning shartlarini o'zgartirish indikatorlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Tender hujjatlarining nomuvofiqligi, o'zgartirishlar dastlabki tender hujjatlariga zid bo'lganda. Kontraktga qo'shimcha kelishuvlar, bu qoidabuzarlik bo'lmasa-da, buyurtmachi savdoga tayyorgarlik ishlarini yomon olib borganligini yoki shartnoma ijrosi muammolar bilan o'tayotganligini ko'rsatishi mumkin. Ba'zan qo'shimcha kelishuvlar ortida korrupsiyaviy xavflar ham yashiringan bo'ladi (ular tovar birligi qiymatining oshishi yoki taqdim etilayotgan tovarlar va xizmatlar sonining kamayishini o'z ichiga olishi mumkin). Tender o'tkazilgandan va g'olib aniqlangandan keyin QQS shartlarini o'zgartirish. Bunday qoidabuzarliklar tender ishtirokchilari uchun ham, buyurtmachi uchun ham jiddiy moliyaviy va huquqiy oqibatlariga olib keladi.	
2. Kooperatsiya birjasida milliy tovarni import tovar bilan almashtirish	Cooperation.uz sayti O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-sentyabrdagi 833-son qaroriga muvofiq tashkil etilgan. U turli xil davlat va korporativ xaridlarni, shu jumladan tenderlar, kimoshdi savdolari va mahalliy yetkazib beruvchilardan tovarlar va xizmatlarni to'g'ridan-to'g'ri xarid qilish uchun mo'ljallangan. Bu davlat organlari uchun ham, korporativ kompaniyalar uchun ham turli tovarlar va xizmatlarni xarid qilish va yetkazib berish bilan bog'liq shartnomalarga tegishlidir. O'zbekiston Prezidentining 2019-yil 1-maydagi PQ-4302-son qaroriga muvofiq, sanoat kooperatsiyasini rag'batlantirish va rivojlantirish hamda bozorda talab yuqori bo'lgan tovarlar ishlab chiqarishni ko'paytirish maqsad qilingan. Biroq cooperation.uz portalida mahalliy ishlab chiqaruvchilarning huquqlari buzilganligi qayd etildi. Bunday imkoniyat O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.08.2020-yildagi "<u>Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida</u>"gi PQ-4812-son qarori bilan belgilangan taqiqqa qaramay, xorijiy tovarlarga, shuningdek, xorijiy shaxslar tomonidan bajariladigan ishlarga (xizmatlarga) nisbatan davlat xaridlariga ruxsat berishda vaqtinchalik taqiq va cheklovlar mexanizmi joriy etilgani munosabati bilan paydo bo'ldi. Bu tavakkalchilikni aniqlash uchun yetarli darajada murakkab, ammo bozorni o'rganish orqali mamlakatda ishlab chiqarilmaydigan, ammo milliy ishlab chiqaruvchilarga taqdim etilgan imtiyozlarga da'vogar	

	tovarlarni taxminan tushunish mumkin. Qalbakilashtirish uchun mamlakatda ishlab chiqarishning haqiqiyligini tasdiqlovchi turli xil tovar sertifikatlari ishlatiladi, lekin ular ko'pincha qalbakilashtiriladi, shuningdek, ko'pincha ularni beruvchi tashkilotlar tovar haqiqatan ham ishlab chiqariladimi yoki yo'qligini kuzatishga qodir emas, balki ko'proq sertifikatni chiqarish uchun to'lov olishdan manfaatdor. Shunday ekan, biz tovarning milliy ishlab chiqarilishini tasdiqlovchi sertifikatlar mavjudligiga tayanishni tavsiya qilamiz.	
3. Mahsulotsiz operatsiyalar	Bu firibgarlikning bir shakli bo'lib, unda sotib olish, tovar yoki xizmatni yetkazib berish qog'ozda qayd etiladi, ammo haqiqatda tovar yo'q yoki uning hajmi e'lon qilinganidan ancha kam. Mahsulotsiz operatsiyalar, asosan, uni hisobdan chiqarish mumkin bo'lgan xaridlarda uchraydi, xarajatlarni esa aniq o'lchash va tekshirish qiyin. Tovarsiz operatsiyalarga quyidagilar misol bo'la oladi: ofis xarajatlari, mayda qurilish materiallari, dori-darmonlar va tibbiy xarajatlar, kanselyariya tovarlari va mayda elektronika, tozalash va xizmat ko'rsatish uchun xarajatlar, asosiy oziq-ovqat tovarlari. Ushbu nayrangning mohiyati quyidagilardan iborat: Soxta xarid: Tashkilot yoki buyurtmachi tovar yoki xizmatni xarid qilish to'g'risidagi hujjatlarni rasmiylashtiradi, lekin bunda real tovar yoki xizmatlarni olish niyati yo'q. Maqsad budget mablag'larini qayta taqsimlash yoki muayyan rejali vazifalar bajarilishining ko'rinishini yaratish bo'lishi mumkin. Pulni naqdlashtirish: ko'pincha budget mablag'larini naqdlashtirish uchun fantom yetkazib berishdan foydalaniladi. Tovarlarni sotib olish uchun ajratilgan pullar amalda hisob raqamlariga yoki harakatdagi shaxslarning cho'ntaklariga o'tkaziladi, agar tovarlar sotib olinsa, ular yo juda past sifatli, yoki umuman yo'q. Soxta utilizatsiya: ba'zida fantom yetkazib berish izlarini yopish uchun mijozlar aslida hech qachon mavjud bo'lmagan tovarlarni utilizatsiya qilish haqida soxta e'lon beradilar va tekshirishlar paytida hamma narsa yopilgan bo'lishi uchun hisob yozuvlarini yopadilar. Bunday utilizatsiyaga misol qilib, yong'in yoki suv toshqini inssenirovkasi natijasida tovarning buzilishi/yo'q bo'lib ketishini keltirish mumkin. Buyurtmachi va yetkazib beruvchi boshqa ishtirokchilarga zarar yetkazgan holda tender g'olibini oldindan aniqlash to'g'risida kelishib olgan holatlar O'zbekiston Respublikasining 22.04.2021-yildagi "<u>Davlat xaridlari to'g'risida</u>"gi O'RQ-684-son Qonunining 46-moddasini buzadi, unda davlat xaridlari jarayonida ishtirokchilarni kamsitishga, bir ishtirokchiga ikkinchisiga zarar yetkazgan holda imtiyoz yoki preferensiyalar berishga yo'l qo'yilmaydi, shuningdek noto'g'ri yoki buzib ko'rsatilgan axborotni taqdim etish yoki tarqatish. Shuningdek, "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasida moliyaviy mablag'lardan oqilona, tejamkor va	

	samarali foydalanish prinsipi haqida soʻz yuritiladi.	
4. Qoʻgʻirchoq firmalarni jalb qilgan holda soxta tender	Tenderning qonuniyligi uchun qoʻgʻirchoq firmalar jalb qilinishi mumkin. Gʻolib ishni oʻz vaqtida bajarmasa ham hujjatlarni qayta ishlash, dalolatnomalarni yopish mumkin va hech kim hech kimga eʼtiroz bildirmaydi. Bundan tashqari, buyurtmachi hali bajarilmagan ishlar uchun oldindan haq toʻlashi mumkin. Amalda ishlarni muddatidan kechikib bajarish holatlari ham korrupsiyadan dalolat beradi. Halol firmalar tender shartlarini bajara olmasliklarini tushunib, unda ishtirok etmaydilar.	
5. Kontrakt shartlarini oʻzgartirish yoki bajarilmagan ishlarni qabul qilish.	Kerakli firma bozor narxlariga mos kelmaydigan narxlarni taklif qiladi. Shundan soʻng shartnomani bajarish bosqichida uning shartlari oʻzgartirilib, har ikki tomonning foydasi taʼminlanadi. Shunday qilib, shartnoma narxi oʻzgarmadi, ammo amalda sotib olish kamroq hajmda amalga oshirildi. Bundan tashqari, buyurtmachining shartnomada belgilanganidan farq qiladigan tovarlarni qabul qilishi ehtimoliy korrupsiyadan dalolat beradi.	
6. Firmalarga bosim	Yuqorida koʻrsatilgan holatlardan tashqari, davlat buyurtmachisi tomonidan tender (auksion) gʻolibi boʻlgan firma bilan kontraktni imzolashni kechiktirish, bajarilgan ishlarni topshirish-qabul qilish dalolatnomasini oʻz vaqtida imzolashdan bosh tortish, shartnoma boʻyicha toʻlovlarni bajaruvchi firmaga amalga oshirmaslik holatlari ham boʻlishi mumkin.	

